

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีขอบเขตเนื้อหาที่นำเสนอ ดังนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับผ้าทอพื้นบ้าน
 - 2.3 บริบทชุมชนบ้านนาเสียวที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าไหม
 - 2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 2.5 กรอบแนวคิดการวิจัย
- รายละเอียดของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1.1 ความหมายและลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น(Local wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนโดยผ่านกระบวนการสังเกต ศึกษา และคิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา จนกระทั่งตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ซึ่งความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ จึงอาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้นั้นเอง หากเรามีการสืบค้นหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ ตามยุคสมัย (พินิจพันธ์ชื่น และคณะ ,2548 :73) เสรี พงศ์พิศ (2529 : 145-146) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นพื้นเพรากฐานความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วย 2 ลักษณะ คือลักษณะที่เป็นรูปธรรมอันเป็นชีวิตชีวา ซึ่งเป็นเรื่องของเทคนิค วิธีการ(Know – how)เฉพาะด้านต่าง ๆในวิถีชีวิต เช่น การ ทอผ้า การสานตะกร้า การถนอมอาหาร การใช้สมุนไพร ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และด้านอื่น ๆ และส่วนที่เป็นนามธรรมอันเป็นโลกทัศน์ชีวิตชีวา เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมเป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และคุณค่าความหมายทุกอย่างในชีวิตประจำวัน

สุรศักดิ์ สามประดิษฐ์ (2546 : 41) กล่าวถึง “ภูมิปัญญา” ว่า เป็นความรู้ที่ได้สั่งสมและปฏิบัติต่อกันมาในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ซึ่งสามารถมีผลทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ของคนรุ่นหนึ่งผ่านการถ่ายทอดแบบต่าง ๆ ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งซึ่งอาจสืบทอดโดยกระบวนการต่าง ๆ ดังนี้

- 1) การแสวงหาหรือการค้นพบโดยกระบวนการค้นคว้าวิจัย
- 2) การประดิษฐ์คิดค้นและทดลอง
- 3) การสร้างสมพัฒนาการ
- 4) การถ่ายทอด สืบทอดทางการศึกษา
- 5) การพร่ำสอน

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2541 : 21) กล่าวว่าภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิดความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพในระบบ นิเวศน์ หรือ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาการสืบสาน กันมา ปรับตัวให้เข้ากับสภาวะต่าง ๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งอยู่ และได้แลกเปลี่ยนส่งสรค์ ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอาหรือ ปรับเปลี่ยนเพื่อนำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ โดยมีการพัฒนาภูมิปัญญาซึ่งแสดงให้เห็นถึง ศักยภาพ และความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านและภูมิปัญญาใหม่ที่ รับเข้ามาจากโลกภายนอก ได้มีการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาการสร้าง สรรค์ภูมิปัญญาในระดับพื้นบ้าน เป็น การสะสมความรู้ และประสบการณ์อันยาวนานโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ

คณะกรรมการโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน (2538 : 248) ได้สรุปว่า ภูมิปัญญา ชาวบ้าน(Popular Wisdom) หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ และความ เฉลียวฉลาดของแต่ละคน ซึ่งได้เรียนรู้จากพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ญาติ พี่น้อง และผู้รู้ในชุมชน ความรู้ เหล่านี้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เป็นแนวทางหลักเกณฑ์มีวิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง สมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์กับผู้ล่งลับไปแล้วกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกับธรรมชาติ ความรู้ที่สั่งสม มาแต่บรรพบุรุษสืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการปรับปรุงประยุกต์ และ เปลี่ยนแปลงจนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ ตามสภาพการณ์ทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

ประเวศ วะสี (2539 : 88) ภูมิปัญญา (wisdom) ภูมิปัญญาชาวบ้าน (popular wisdom) หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) หมายถึง พื้นความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ สั่งสมประสบการณ์ ถ่ายทอด สืบต่อกันมา ทั้งทางตรงคือรู้ด้วยตนเอง และทางอ้อม คือ เรียนรู้จากผู้ใหญ่

สามารถ จันทรสุรีย์ (2533 : 88) ได้นิยาม “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่ ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา องค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้าง ทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินวิถีชีวิตได้ใน ท้องถิ่นอย่างเหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของชาวบ้านหรือประชาชน ในท้องถิ่น ที่ได้สั่งสม สืบทอด และปฏิบัติต่อกันมาในการแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ ที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งสืบทอดไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ผ่านการถ่ายทอดแบบต่าง ๆ ทั้งทางตรง และทางอ้อม ภูมิปัญญาจึงเป็นทั้งองค์ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ที่กลุ่มชนได้จาก ประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและการดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม ที่ได้มีการพัฒนาและสืบทอดต่อกันมา

จากความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าว ทำให้มองเห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น มีลักษณะที่ ต้องพิจารณาหลายประการ ประเวศ วะสี และนิธิ เอียวศรีวงศ์ (ประเวศ วะสี, 2534 ; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536 อ้างถึงใน ประทีป หวานจิต, 2545 : 6) กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ดังนี้

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความจำเพาะกับท้องถิ่น เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดขึ้นจากการสั่งสม ประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ จึงมีความสอดคล้องกับเรื่องราวของท้องถิ่น นั้น ๆ มากกว่า จึงไม่อาจที่นำเอาไปใช้ในท้องถิ่นอื่นที่แตกต่างกัน หรืออาจใช้ได้แต่ไม่ดีมากนัก

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการความเชื่อมโยงกันระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อม มีการนำธรรมชาติมาอธิบายเป็นรูปธรรมที่สามารถแตะต้องได้ เช่น เกี่ยวกับพระแม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่ ซึ่งทำให้คนเคารพธรรมชาติและไม่ทำลายสิ่งนั้น

3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะถือว่าผู้อาวุโสเป็นผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่าและควรค่าแก่การเคารพ

4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการสั่งสมและการกระจายความรู้ ซึ่งความรู้นั้นมีได้ถูกเก็บไว้เฉย ๆ แต่จะถูกนำมาบริการคนอื่น ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้าน

5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่มีสถาบันถ่ายทอดความรู้ แต่มีกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

6) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการสร้างสรรค์ปรุงแต่งความรู้ไม่ได้หยุดนิ่ง มีการปรับเปลี่ยนโดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย มีข้อแตกต่างจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของสังคมอื่น ดังนี้ (อุทิศ ขวลิขิต, 2543 : 278-279)

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยที่เกิดจากพื้นฐานด้านการเกษตร เพราะร้อยละ 80 ของคนไทยประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับการทำนาทำไร่ การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ จึงทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับวิธีการในการทำเกษตร และเกี่ยวกับเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตร

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยที่มาจากพุทธศาสนา เพราะคนไทยร้อยละ 90 นับถือศาสนาพุทธ คำสอนของพุทธศาสนา ประเพณีอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาจึงมีส่วนสำคัญในการสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่น

3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยที่เกิดจากการทดลองใช้ในชีวิตจริง เช่น การนวดแผนไทย อาหารไทย การทอผ้าพื้นเมือง มีการทำซ้ำหลาย ๆ ครั้ง จนมั่นใจว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต จึงบันทึกไว้ให้คนรุ่นหลังใช้ต่อไป

4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บอกเล่าสืบต่อกันมา เมื่อสามารถสรุปแนวปฏิบัติเรื่องใดได้ชัดเจนแล้ว ก็จะมีการจดจำหรือบันทึกไว้บอกเล่าให้คนรุ่นลูกหลานได้ทราบและปฏิบัติสืบต่อกันไป โดยไม่ต้องเสียเวลาศึกษาหรือทดลองทำอีก

เกี่ยวกับลักษณะทางธรรมชาติของภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยทั่วไปนั้น ยศ สันตสมบัติ (2542 : 51 - 52) กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งกลุ่มชนต่าง ๆ ได้สั่งสม สืบทอดและพัฒนามาเป็นเวลานานับร้อยนับพันปี เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการศึกษาเชิงประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์ ทดลองและผ่านกระบวนการคิดสรร ปรับปรุงและพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ แต่อย่างไรก็ตามภูมิปัญญาท้องถิ่นก็มีข้อแตกต่างจากวิทยาศาสตร์ อย่างมีนัยสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ

ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่หรือระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่ง องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณใดแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้เอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจ

อย่างชัดเจนในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่าง ๆ ที่ได้ก่อเกิด ดำรงอยู่ และแตกดับไป ภายในระบบนิเวศชุดนั้น ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง นำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์และพัฒนาทรัพยากรในระบบนิเวศชุดนั้นอย่างยั่งยืน ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งมีลักษณะเป็นสากลมากกว่า อาจไม่สามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาและจัดการทรัพยากรภายในระบบนิเวศของท้องถิ่นแห่งใดแห่งหนึ่งได้เสมอไป

ประการที่สอง ลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันและเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางด้านสังคมและสิทธิของชุมชน กล่าวคือจากมุมมองในด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบนิเวศทุกชุดประกอบขึ้นบนเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติชุมชน กับสิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศท้องถิ่นชุดนั้น วิธีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศในลักษณะเช่นนี้ ถูกนำเสนอในเรื่องเล่าหรือนิทานพื้นบ้าน ที่กล่าวถึงสัมพันธภาพระหว่างคนกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกันทางสายเลือด การแต่งงาน หรือการเป็นพันธมิตรในรูปแบบต่าง ๆ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเน้นความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (พืช สัตว์ ที่ดิน แหล่งน้ำ) และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเป็นสำคัญ

อาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์หลายสาขา เช่น วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ เป็นต้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่มีความคุณค่าต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเหมาะสมจะสามารถทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ มีความแตกต่างกันตามสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ และสังคมที่แตกต่างกัน กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2547 : 150) ได้สรุปลักษณะของความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาไว้ 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 เป็นความรู้ที่เป็นคุณธรรม สอนให้คนเป็นคนดี สอนให้เด็กเคารพผู้ใหญ่ มีความกตัญญู มีความเอื้ออาทร รู้จักช่วยเหลือแบ่งปัน

ประการที่ 2 ความรู้ที่สอนให้รู้จักพึ่งพาธรรมชาติโดยไม่ทำลาย ให้เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้ว

ประการที่ 3 ความรู้ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดมาให้

อังกุล สมคะเนย์ (2535 : 49) รวบรวมและจัดกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น 4 กลุ่ม คือ

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับคติ ความคิด ความเชื่อและหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสม ถ่ายทอดกันมา ได้แก่ พิธีกรรมต่าง ๆ ของแต่ละท้องถิ่นความเชื่อในเรื่องผี ป่า เทพารักษ์ พระภูมิเจ้าที่ การสู่ขวัญ การเคารพแม่โพสพ แม่ย่านางเรือ ซึ่งความคิดและความเชื่อเหล่านี้ นำมาสู่การพัฒนาชีวิต และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

2) ภูมิปัญญาในเรื่องของศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น การบวชนาค วันสำคัญทางศาสนา โขนมโนราห์ โขนจุก แต่งงาน ศิลปกรรมพื้นบ้าน เช่น งานถัก ทอ จักสาน แกะสลัก งานเครื่องปั้นดินเผา หล่อโลหะ ภาพเขียนฝาผนัง การฟ้อนรำ และเพลงพื้นเมือง

3) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ซึ่งแต่ละท้องถิ่นได้พัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เช่น การเกษตรพึ่งตนเอง การทำสวนสมุนไพร การแพทย์แผนโบราณ

4) ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับแนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ ในชุมชน เช่น เครื่องนวดข้าว การคิดสูตรอาหารเลี้ยงปลา การเลี้ยงปลาในบ่อซีเมนต์

จากความหมาย ความสำคัญ และลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านที่นักวิชาการกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น สามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ ประสบการณ์ และความคิดของคนระดับชาวบ้าน ซึ่งได้รับการศึกษาอบรม สัมผัส และถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือมาจากความรู้ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นโดยตรง จากการรับรู้จากธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งสามารถนำมาแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นได้ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความคุณค่าและช่วยเสริมสร้างความรู้ความสามารถของประชาชนทำให้คนมีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

2.1.2 การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ธีรยุทธ เสนิงค์ ณ อยุธยา (2550) กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดจากการสั่งสมความรู้ และประสบการณ์อันยาวนานโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ลักษณะต่าง ๆ แล้วเลือกสรรนำมาประพฤติปฏิบัติ ปรับปรุง พัฒนาให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของตนเอง และคนในสังคม แล้วถ่ายทอดสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยวิธีการที่หลากหลาย ซึ่งวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยทั่วไปที่นิยมใช้กันในทุกภูมิภาค ได้แก่ สานิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า หรือการสอนด้วยวาจา ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ ในรูปของตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ หรือผูกเป็นวรรณกรรมคำสอน ภาษิต คู่มือ แผนที่ และตำนาน นิทาน ฯลฯ

นอกจากวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวแล้ว ปัจจุบันยังใช้วิธีฝึกปฏิบัติ วิธีบรรยาย ประกอบการสาธิต วิธีบอกเล่า/บรรยาย วิธีเรียนรู้ด้วยตนเองจากสื่อต่าง ๆ วิธีจัดเป็นรูปแหล่งเรียนรู้ และวิธีถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่ออีกด้วย

สรุปว่าวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาในปัจจุบันที่นิยมใช้กันอยู่ทุกภูมิภาคมีดังต่อไปนี้

1) การบอกเล่า บรรยาย ด้วยวาจา เป็นวิธีการที่ผู้ถ่ายทอดเป็นผู้บอกเล่า อธิบาย หรือถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์สั่งสมของตนให้แก่ผู้รับการถ่ายทอด ในรูปของคำพูด โดยผู้ถ่ายทอดจะต้องเป็นผู้เตรียมเนื้อหาที่จะพูด วิธีนี้ผู้ถ่ายทอดจะมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ให้ความรู้ ส่วนผู้รับการถ่ายทอดจะเป็นผู้รับฟัง และจดจำ ความรู้หรือบันทึกสาระสำคัญต่าง ๆ ที่ได้รับฟังตามไปด้วย

2) การสาธิต เป็นวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ผู้ถ่ายทอดแสดงหรือกระทำพร้อมกับการบอก หรือ อธิบายเพื่อให้ผู้รับการถ่ายทอดได้ประสบการณ์ตรงในเชิงรูปธรรม ซึ่งจะทำให้เข้าใจวิธีการขั้นตอน และสามารถปฏิบัติได้ การสาธิตที่นิยมใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญา คือการสาธิตวิธีการและการสาธิตประกอบการบรรยาย

3) การปฏิบัติจริง อาจหมายรวมถึงการฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริง เป็นวิธีการถ่ายทอดที่ผู้รับการถ่ายทอดลงมือกระทำจริงในสถานการณ์ที่เป็น อยู่จริง โดยผู้ถ่ายทอดเป็นผู้คอยแนะนำ ตรวจสอบและแก้ไข เพื่อให้กระบวนการปฏิบัติถูกต้องตามขั้นตอน และได้ผลงานตามที่ต้องการด้วยวิธีการนี้ผู้รับการถ่ายทอดจะได้เรียนรู้และ สัมผัสประสบการณ์ไปทีละเล็กละน้อย จนสามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเอง นับเป็นวิธีการที่เหมาะสมกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เน้นทักษะกระบวนการและผล งานที่เกิดจากการปฏิบัติ

4) วิธีถ่ายทอดโดยให้เรียนรู้จากสื่อด้วยตนเอง เป็นวิธีที่จัดเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ภูมิปัญญาในรูปของสื่อประสมที่เอื้อต่อการเรียนรู้และทำความเข้าใจด้วยตนเองมากที่สุด เช่น บทเรียนแบบโปรแกรม ศูนย์การเรียนรู้ คอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นต้น

5) วิธีถ่ายทอดโดยจัดในรูปของแหล่งเรียนรู้ เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่จัดเป็นแหล่งเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ ตลาดนัดภูมิปัญญา เป็นต้น โดยจัดเป็นแหล่งสำหรับการเรียนรู้ ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เปิดกว้างสำหรับทุกคนเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ตลอดเวลา การถ่ายทอดโดยวิธีนี้อาจรวมหมายถึงการใช้วิถีสายลักษณะในรูปของตำราต่าง ๆ ที่บันทึกไว้ด้วย

6) วิธีถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่อ เป็นวิธีที่ใช้การแสดงที่ชาวบ้านนิยมชมชอบเป็นสื่อในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ทางภูมิปัญญา โดยที่ผู้รับการถ่ายทอดจะได้รับความเพลิดเพลินไปพร้อม ๆ กับการเรียนรู้

7) วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยบันทึกองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ เช่น ตำราต่าง ๆ และในรูปของสื่ออื่น ๆ เช่น วิดีทัศน์ในรูปของวีซีดี/ดีวีดี เทปเสียง หรือแผ่นซีดีเสียง รวมถึงเว็บไซต์ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้และสืบสานภูมิปัญญาต่อไปไม่สูญหาย

วิธีการถ่ายทอดที่กล่าวมานี้ แม้ว่าจะเป็นวิธีที่นิยมใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาแต่ไม่ได้หมายความว่าวิธีใดจะดีกว่าวิธีใด คงไม่มีวิธีการถ่ายทอดใดเป็นวิธีที่ดีที่สุดหากอยู่ที่การเลือกใช้วิธีการถ่ายทอดให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการถ่ายทอด องค์ความรู้ที่จะถ่ายทอด กลุ่มเป้าหมายที่จะรับการถ่ายทอด และรวมถึงความพร้อมของผู้ถ่ายทอดเอง ซึ่งอาจต้องใช้หลายวิธีผสมผสานกันไป จึงจะช่วยให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น มีหลากหลายรูปแบบตามเนื้อหาและกลุ่มเป้าหมายเช่น การถ่ายทอดให้กับเด็กจะต้องสนุกไม่ซับซ้อน เช่น มีการละเล่น ปริศนาคำทาย การละเล่นหรือการลงมือทำ แต่การถ่ายทอดให้กับผู้ใหญ่จะใช่วิธีการบอกเล่าผ่านพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีสู่ขวัญ พิธีทางพุทธศาสนา และพิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งการประกอบอาชีพ ฯลฯ ซึ่งทุกวิธีจะอิงแอบอยู่กับความเชื่อความศรัทธาในอำนาจพุทธศาสนาเป็นสำคัญ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา ชาวท้องถิ่น เป็นการบอกวิชาความรู้ให้ผู้เรียนเข้าใจและนำไปปฏิบัติได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมักจะถ่ายทอดให้กับผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายไปโดยอัตโนมัติ ไม่ได้เรียนวิชาการสอนจากสถาบันใดๆ แต่จากสามัญสำนึกแบบสังคมปะกิต(socialization) ที่การเรียนการสอนเกิดขึ้นจากการเลียนแบบและจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัว ใช้การถ่ายทอด 2 ลักษณะ คือ การเรียนรู้แบบดั้งเดิม เป็นการเรียนรู้ในมิติทางวัฒนธรรม เช่น การเรียนรู้โดยผ่านพิธีกรรม คติธรรม คำบอกเล่า บทเพลง เพลงชาวบ้าน และนิทาน และการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับบุคคลภายนอกครอบครัว เช่น นักวิชาการ นักพัฒนาจากภาครัฐและ เอกชนโดยผ่านเวทีชาวบ้าน การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการอบรมในรูปต่างๆ ซึ่งมีขั้นตอนของการเรียนรู้ 3 ระดับ คือ ขั้นตอนการคิดได้ ขั้นตอนการแสวงหาความรู้ และขั้นตอนการนำไปใช้ประโยชน์

กาญจนา เกียรติมนิรัตน์ (2546 : 27) กล่าวว่า การถ่ายทอดความรู้ หมายถึง วิธีการส่งต่อความรู้ ความชำนาญ และค่านิยม โดยการใช้สัญลักษณ์หรือไม่ใช้สัญลักษณ์ที่จงใจหรือไม่จงใจ โดยการบอกเล่าหรือการกระทำที่มีความสัมพันธ์กับแรงกระตุ้นและการตอบสนองกับสิ่งที่ปฏิบัติ โดยมุ่งให้ผู้เรียนได้รับความรู้ นอกจากนี้ ปฐม นิคมนานท์(2535, อ้างถึงใน กาญจนา เกียรติมนิรัตน์, 2546 : 29-32) พบว่ารูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทยมี 4 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบ

การสืบทอดความรู้ในลักษณะอาชีพของหมู่บ้าน รูปแบบการสืบทอดความรู้ความชำนาญเฉพาะสมาชิกในครอบครัว รูปแบบฝึกหัดจากผู้รู้ชำนาญเฉพาะอย่าง และรูปแบบการฝึกฝนและพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง ทั้ง 4 รูปแบบมีลักษณะดังนี้

1) รูปแบบการสืบทอดความรู้ในลักษณะอาชีพของหมู่บ้าน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดลักษณะอาชีพนี้ได้แก่ ทรัพยากร หรือสภาพแวดล้อมที่อำนวยในการประกอบอาชีพ หรือความชำนาญ แบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ 1) บรรพบุรุษซึ่งเป็นบุคคลในท้องถิ่นนั้นประกอบอาชีพ หรือมีความชำนาญมานาน ลูกหลานได้รับการสืบทอดต่อกันมา 2) บรรพบุรุษย้ายถิ่นมีความรู้ ความชำนาญติดตัวมาแต่เดิม เมื่อมาอยู่ที่ใหม่มีทรัพยากรและสภาพแวดล้อมอำนวย จึงประกอบอาชีพที่ตนเองถนัด และสืบทอดภูมิปัญญาให้กับคนรุ่นหลังต่อไป และ 3) การประกอบอาชีพโดยมีนันทนาการให้การสนับสนุนดำเนินการในรูปธุรกิจ โดยมีชาวบ้านทั้งหมู่บ้านเป็นผู้รับทำสินค้าในลักษณะรับจ้างแรงงาน คือเป็นอาชีพรองจากอาชีพหลัก แล้วสืบทอดไปสู่ลูกหลานต่อไป ซึ่งรูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ทั้ง 3 ลักษณะดังกล่าวนี้ ทำให้เด็กในหมู่บ้านคุ้นเคยกับอาชีพ ส่วนใหญ่ไม่มีการสอนหรือฝึกอาชีพอย่างเป็นทางการ แต่เป็นการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ตามธรรมชาติ ในการดำรงชีวิตเด็กจะได้รับการฝึกหัดโดยไม่รู้สึกว่าเป็นการสอนโดยตรง ในที่สุดจะเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นพฤติกรรมที่ถาวร ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้

2) รูปแบบการสืบทอดความรู้ความชำนาญเฉพาะสมาชิกในครอบครัว รูปแบบนี้เป็นอาชีพหรือความชำนาญที่ทุกครัวเรือนในชุมชนทำได้เหมือนกันหมด เป็นอาชีพหรือความชำนาญที่สืบทอดกันภายในครอบครัว ส่วนใหญ่เป็นความสามารถเฉพาะ ได้แก่ การรักษาโรค อาหารบางชนิด การทอผ้า เป็นต้น ลักษณะการสืบทอดเริ่มต้นจากบรรพบุรุษได้สืบทอดความรู้ต่อกันมาจนถึงรุ่นพ่อรุ่นแม่ หรือพ่อแม่มีความสนใจในอาชีพ หรือพัฒนาความรู้ขึ้นมา ความรู้ทั้ง 2 กรณีได้สืบทอดไปสู่รุ่นลูกหลาน เครือญาติ และผู้สนใจที่มาขอเรียน ปัจจุบันลูกหลานยังคงใช้ความรู้นี้ประกอบอาชีพต่อไป อีกวิธีหนึ่งที่พ่อแม่จะถ่ายทอดความรู้ให้ลูกหลานโดยตรง คือการทิ้งตำราหรือความรู้ไว้ให้เป็นมรดกแก่ลูกหลาน เครือญาติ สามารถนำไปศึกษาค้นคว้าจากตำราแล้วนำไปประกอบอาชีพ การได้รับความรู้ลักษณะนี้เป็นมรดกตกทอดจากครอบครัว ในรูปแบบนี้เป็นความต้องการของมนุษย์ที่ต้องการพัฒนาสู่อนาคตที่ดีกว่าเดิม โดยเฉพาะวัยผู้ใหญ่ ความต้องการนี้เกิดขึ้นจากแรงจูงใจเพื่อพัฒนาความรู้ โดยการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องที่เชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิต

3) รูปแบบฝึกหัดจากผู้รู้ชำนาญเฉพาะอย่าง รูปแบบลักษณะนี้ผู้เรียนจะไปเรียน หรือฝึกงานจากผู้รู้ซึ่งเป็นบุคคลที่อยู่นอกชุมชน ผู้ที่ต้องการเรียนต้องแสดงความจำนงเพื่อขอเรียน โดยสมัครเป็นศิษย์ เพื่อรับการถ่ายทอดความรู้โดยเสียค่าเล่าเรียนหรือใช้วิธีแลกเปลี่ยนแรงงานไปอยู่อาศัยเป็นลูกหลาน หรือในลักษณะเป็นลูกจ้างฝึกงาน การถ่ายทอดความรู้โดยการฝึกงานจากผู้รู้ชำนาญเฉพาะอย่าง มีหลายลักษณะ คือ การไปขออยู่เป็นลูกมือฝึกหัด การเรียนรู้จากพระในวัด การไปขอเรียนโดยเสียค่าเล่าเรียน และการไปขอฝึกหัดในฐานะลูกมือ เป็นการเรียนรู้โดยการฝึกปฏิบัติ และค่อย ๆ สังเกตวิธีการปฏิบัติงานของผู้รู้ เมื่อมีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการทำงาน จึงเริ่มปฏิบัติจริงจากสิ่งที่ย่างไปหาสิ่งที่ยากขึ้น และฝึกปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ การเรียนรู้เหล่านี้เป็นการเรียนรู้ในสภาพที่เป็นจริง ใช้อุปกรณ์ของจริง เน้นกระบวนการและการฝึกปฏิบัติ ส่วนการประเมินผล ประเมินจากกระบวนการทำงานและผลงาน ผู้เรียนเป็นผู้ประเมินผลด้วยตนเอง โดยพิจารณาจากผลงาน และคนที่มาจ้างจะพิจารณาฝีมือจากผลงานที่เคยทำมาก่อน

4) รูปแบบการฝึกฝนและพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง รูปแบบนี้ส่วนใหญ่ได้รับแรงบันดาลใจ ทำให้มีความต้องการเรียนรู้ในเรื่องนั้น เช่น ชอบมาตั้งแต่เด็กเห็นตัวอย่างคนอื่นทำแล้วชอบ และมีผู้ชี้แนะ ขั้นตอนมาคิดทำเอง ฝึกฝน คิดดัดแปลงจนเกิดความชำนาญยึดเป็นอาชีพ หรือทำสิ่งนั้นด้วยใจรัก หรือทำเพื่อความเพลิดเพลินจนกลายเป็นผู้มีความรู้ในเรื่องนั้น ลักษณะการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้โดยดูตัวอย่างจากเพื่อนบ้านที่ทำในหมู่บ้าน บางครั้งเรียนโดยการสังเกตจากคนอื่น และเรียนโดยทำด้วยตนเองจนเกิดความชำนาญ ซึ่งซูเกียริติ ลีสุวรรณ์ (2535 : 29) พบว่าวิธีการฝึกฝนและพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง โดยการฝึกปฏิบัติ ลองผิดลองถูก ค้นคว้า ทดลอง และแก้ปัญหาด้วยตนเองจนประสบความสำเร็จ บุคคลเหล่านี้ต่อมากลายเป็นผู้รู้ และสามารถถ่ายทอดความรู้ให้ผู้อื่นต่อไป การเรียนรู้ในลักษณะนี้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในตัวของผู้เรียน โดยมีบุคคลภายนอกเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ ผู้เรียนจะเป็นผู้ชี้นำตนเอง (Self-directing) คือผู้เรียนต้องบอกความต้องการ วัตถุประสงค์ และการใช้ประโยชน์จากการเรียนรู้ จึงเป็นความเชื่อที่นำไปสู่แนวคิดที่ว่า ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Learner-centered approach)

รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ทั้ง 4 นี้ มีการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้มาอย่างต่อเนื่องของการดำเนินชีวิต มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย เช่นเดียวกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้กระบวนการทอดผ้า ที่มีการเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้และเป็นวิถีชีวิตของชุมชนในชนบทจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน

สามารถ จันทรสุรีย์ (2536 :150-152) จำแนกวิธีการถ่ายทอดไว้ 2 ประเภท ดังนี้

- 1) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก โดยทั่วไปเด็กจะมีความสนใจในช่วงเวลาสั้น ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ (ตามตัวอย่าง) การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการ เหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ
- 2) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มาพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีการบอกเล่าโดยตรง หรือบอกโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียม ประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่น จะมีขั้นตอนมีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด นอกจากนี้วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปของการบันเทิงที่สอดแทรกในกระบวนการ และเนื้อหาหรือคำร้องของกิจกรรมบันเทิง เช่น ในคำร้องของลิเก ลำตัดของภาคกลาง โนรา หนังตะลุงของภาคใต้ หนังตะลุงของภาคอีสาน(หนังประโมทัย) กลอนลำ คำสอยของภาคอีสาน คำขอของภาคเหนือ คำสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้งการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่างๆ

ถ้าจะแบ่งลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาในอดีต อาจแบ่งได้ 2 รูปแบบ ดังนี้

- 1) แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร คือลักษณะที่กล่าวมาแล้วข้างต้น
- 2) แบบเป็นลายลักษณ์อักษร ในอดีตส่วนใหญ่ใช้การจาร หรือเขียนใส่ใบลานหรือสมุดข่อยที่ชาวภาคใต้เรียกว่า บุตดำ บุตขาว เพื่อให้ผู้สนใจได้ศึกษาเล่าเรียนสืบทอดกันมาได้

ในปัจจุบันที่ยุคเทคโนโลยีและการสื่อสารมีความก้าวหน้า รวดเร็ว จึงมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านเทคโนโลยีและสื่อสารมวลชนทุกสาขา มีรูปแบบการถ่ายทอดที่หลากหลายที่สะดวกต่อผู้บริโภคมากยิ่งขึ้น

สามารถ จันทรสุริย์ และประทีป อินแสง(2541 : 66-75) กล่าวว่า การถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาไทยเพื่อรับใช้สังคมใหม่ในยุคปัจจุบัน บนพื้นฐานศิลปวัฒนธรรมไทยในยุคปัจจุบันนั้น ทำได้ค่อนข้างยาก เนื่องจากได้ขาดช่วงในการสืบทอดตั้งแต่ประเทศไทยได้รับเอาภูมิปัญญาสากลเข้ามาเป็นกระแสหลักในการเรียนรู้ในระบบการศึกษา ภูมิปัญญาไทยโดยเฉพาะในส่วนของการศึกษาขั้นพื้นฐานได้ถูกตัดขาดออกจากการเรียนรู้ในวิถีชุมชนจนเกือบจะหมดสิ้นแล้ว แม้ในปัจจุบันได้มีการสืบค้นพัฒนาและถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยมาเป็นอย่างมากแล้วก็ตาม แต่ภูมิปัญญาไทยก็ยังไม่สามารถฟื้นกลับมาให้สืบทอดอย่างทัดเทียมภูมิปัญญาสากลแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจากทั้งภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญานิรนาม และภูมิปัญญาไทยได้สูญหายไปเป็นจำนวนมากแล้ว ส่วนที่เหลืออยู่ในขณะนี้ก็อยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการสูญหาย จากอายุขัยของผู้ทรงภูมิปัญญาที่สืบทอด และจากกระแสการพัฒนาในปัจจุบัน ขณะนี้ยังคงเหลือภูมิปัญญาไทยอยู่บ้างในชนบทที่มีผู้ทรงภูมิปัญญาดำเนินการถ่ายทอดสู่ลูกหลานในชุมชนเท่านั้น ดังนั้นเพื่อเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาและพัฒนาคุณภาพชีวิต ประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ จึงควรมีสติได้รับการศึกษาเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาไทยในฐานะผู้เป็นเจ้าของในท้องถิ่นนั้นด้วย

ในอดีตผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายที่รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา ส่วนมากจะเป็นคนในครอบครัวหรือเป็นญาติโดยสายเลือด เนื่องจากความรู้บางอย่าง ผู้รู้หรือผู้ที่เป็นภูมิปัญญาทั้งหลายมักหวงแหนและจะไม่แพร่พรายให้คนอื่น ๆ รู้ อันเนื่องมาจากสาเหตุต่อไปนี้

- 1) กลัวการแก่งแย่งการทำมาหากิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่เกี่ยวกับการนำมาใช้ในการผลิตสินค้าเพื่อการจำหน่ายหรือค้าขาย
- 2) กลัวเรื่องชื่อเสียง เกียรติภูมิ และกลัวคนอื่นขโมยภูมิปัญญา ถ้าหากถ่ายทอดความรู้ให้กับคนอื่นแล้ว ผู้รับการถ่ายทอดความรู้สามารถทำได้ดีกว่า เจ้าตำรับก็จะมีชื่อเสียง
- 3) มีความเชื่อและถือสัจจะจาก ปู่ ย่า ตา ทวด ที่ต้องการปกปิดเคล็ดลับหรือกลวิธีการผลิต
- 4) สื่อและเทคโนโลยียังไม่พัฒนาเท่าที่ควร

ปัจจุบันนี้กลุ่มเป้าหมายในการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการขยายไปสู่สาธารณชนทั่วไปมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากได้รับการกระตุ้นและการสร้างความตระหนักจากหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน เช่น หน่วยงานพัฒนาชุมชน กรมการศึกษานอกโรงเรียน สำนักงานเกษตร รวมทั้งการศึกษาวิจัย เป็นต้น

สรุปว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมักมีการถ่ายทอดทางบรรพบุรุษจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวิธีการคือ 1) การสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องอาชีพของหมู่บ้านที่ทำกันเกือบทุกครัวเรือน 2) การสืบทอดภายในครัวเรือน เป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือเป็นความสามารถเฉพาะบุคคลหรือเฉพาะครอบครัว ซึ่งความสามารถในครอบครัวหรือเครือญาติ บางอย่างมีการหวงแหนและเป็นความลับในสายตระกูล 3) การฝึกฝนจากผู้รู้ ผู้ชำนาญเฉพาะอย่าง เป็นการถ่ายทอดที่ผู้สนใจไปขอรับการถ่ายทอดวิชาการดัดแปลงและพัฒนาขึ้นมา

ด้วยตัวเอง แล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน และรวมทั้งความรู้ความชำนาญที่เกิดขึ้นจากความบังเอิญ ซึ่งต้องมีการสร้างจิตสำนึกสาธารณชนด้านวัฒนธรรม การคัดเลือกการกำหนดกระบวนการถ่ายทอด

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับผ้าทอพื้นบ้าน

ผ้าเป็นหนึ่งในปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีวิต ผ้าเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองกับสภาพของธรรมชาติ จัดอยู่ในหมวดความจำเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่เรียกว่า เครื่องนุ่งห่ม โดยนักมานุษยวิทยายุคแรกพยายามหาเหตุผลการเกิดของเสื้อผ้าว่า มีบทบาทหน้าที่ตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานเบื้องต้นทางกายภาพและจิตวิทยาของมนุษย์ เสื้อผ้าให้ความอบอุ่นและปลอดภัยที่แตกต่างจากอาหาร ที่อยู่อาศัย หรือไฟ และเพื่อปกปิดร่างกายบางส่วน (ชนิดา ตั้งถาวรสิริกุล, 2538 : 1) สอดคล้องกับสาวิตรี สุวรรณสถิต (2539 : 98) กล่าวไว้ว่า ผ้าเป็นวัสดุสำหรับทำเครื่องนุ่งห่ม จึงเป็นปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ควบคู่กับอาหารและที่อยู่อาศัย วรรณภา วุฒิกุล และ ยุรรัตน์ พันธุ์ยุรา (2537:18) ที่กล่าวว่าผ้าเป็นปัจจัยสำคัญขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตมนุษย์ เพราะผ้าเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่นอกเหนือจากอาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ในสังคมเกษตรกรรมแต่บรรพกาลสืบมา ทุกครัวเรือนจะมีการทอผ้าเพื่อใช้สอยภายในครอบครัว มีการถ่ายทอดและสั่งสมกรรมวิธีการทอผ้าให้แก่สมาชิกในครอบครัว เช่น ลูกสาว หลานสาว แม่หรือยายจะเป็นผู้ที่ทำหน้าที่อบรม และถ่ายทอดวิธีการ กรรมวิธี และประสบการณ์ในการทอผ้า จนสั่งสมเป็นภูมิปัญญาที่มีการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นเสมือนมรดกทางวัฒนธรรม สิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์ในปัจจุบัน นอกเหนือจากอาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค คือ เครื่องนุ่งห่ม ในสังคมเกษตรกรรมทุกครัวเรือนจะทอผ้าใช้เองในครอบครัว ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้หญิง กรรมวิธีการทอผ้า มีการถ่ายทอดสั่งสมเป็นภูมิปัญญาและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชนเผ่าของตนเองสืบทอดจนถึงปัจจุบัน

ผ้าทอเป็นงานด้านหัตถกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นจากภูมิปัญญา จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน ทำให้ชุมชนอีสานยังคงมีการทอผ้าเป็นวิถีวัฒนธรรมของผู้หญิงอีสานอยู่เกือบทุกหมู่บ้านจนถึงทุกวันนี้ ดังคำกล่าวที่ว่า “เมื่อสิ้นหนานา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก” ผ้าทอแต่ละผืนจะบรรจุไว้ด้วยเรื่องราวของวิถีชีวิต สิ่งแวดล้อม และความเชื่อความศรัทธาของชุมชนที่ถ่ายทอดลงในงานอันเกิดจากฝีมือของช่างทอผ้า การทอผ้าเป็นงานที่ละเอียดอ่อน ต้องใช้ความอดทน ความประณีต ความพยายาม และความรักในสิ่งที่ทำ ผ้าทอแต่ละผืนจึงแฝงไว้ด้วยความรัก ความผูกพันที่ผ่านการถักทอออกมาเป็นผืนผ้า ดังนั้นการส่งเสริมการทอผ้าพื้นบ้าน จึงไม่ใช่การเน้นเฉพาะเรื่องความสวยหรือไม่สวยของผ้าทอ แต่หมายถึงการสร้างชีวิตและวัฒนธรรมอันดีงามให้เข้มแข็ง ทั้งสภาพความเป็นอยู่ที่เป็นชีวิตจริง ครอบครัว ญาติพี่น้อง ดำเนินชีวิตตามครรลองคลองธรรม สืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิม การทอผ้าจึงเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม(Socialization) ที่มีการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น

2.2.1 ความรู้เกี่ยวกับผ้าไหมพื้นบ้าน

การทอผ้าไหมของชาวบ้านในอดีตเป็นการผลิตแบบครบวงจร คือเริ่มตั้งการปลูกหม่อนเพื่อเลี้ยงไหมให้ผลิตรังไหม แล้วจึงเอารังไหมไปสาวเอาเส้นไหมสำหรับใช้ทอผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่ม โดยจะทำในเวลาว่างระหว่างการประกอบอาชีพหลัก คือทำนา ทำไร่ โดยอาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก การทอผ้าเป็นทั้งหัตถกรรมและงานศิลปะที่เกิดขึ้นอย่างง่าย ๆ ชาวบ้านมีความรู้เรื่องการผลิตผ้าไหมจาก

การถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ปัจจุบันนี้ถึงแม้จะมีเทคโนโลยีในการผลิต แต่การผลิตผ้าไหมแบบพื้นบ้านยังคงเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านที่อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมอย่างพึ่งพาอาศัยกัน โดยมีกระบวนการและวิธีการที่เป็นลักษณะเฉพาะประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ดังนี้ (เริงฤทธิ์ วัฒนศึกษา, 2533 : 23 - 30)

2.2.1.1 ขั้นตอนการผลิตเส้นไหม

1) การปลูกหม่อน หม่อนเป็นพืชที่ใช้ใบเลี้ยงตัวไหมชาวบ้านนิยมปลูกตามที่ว่างบริเวณบ้านเรือน ตามไร่ สวน หรือตามรั้วบ้าน เพื่อใช้เลี้ยงตัวไหม ในเวลาว่างจากการทำนาทำไร่ โดยจะใช้ลำต้นหม่อนในการขยายพันธุ์ ปริมาณมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความต้องการในการผลิต กล่าวคือจะใช้เลี้ยงไหมมากหรือน้อยนั่นเอง ในปัจจุบันมีการส่งเสริมพันธุ์หม่อน วิธีปลูก และวิธีบำรุงรักษาเพื่อให้ได้ผลผลิตเต็มที่ เหมาะสมกับพื้นที่และความต้องการในการเลี้ยง

2) การเลี้ยงไหม ไหมที่นิยมเลี้ยงในอดีตเป็นไหมพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งจะผลิตเส้นไหมที่เส้นเล็ก อ่อนนุ่ม และเงางาม การขยายพันธุ์มาเลี้ยงหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ขอแนว”(พันธุ์) นั้น ก็ขอจากบ้านใกล้เคียง ในขณะที่เป็นรังไหมหรือไขไหม ไม่มีการซื้อขาย อาหารของตัวไหมคือใบหม่อน การเลี้ยงไหมจะมีปริมาณมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับแรงงานในครัวเรือนและต้นหม่อนที่ปลูกให้อาหารตัวไหมเป็นสำคัญ วงจรชีวิตของไหมแต่ละรุ่นเริ่มตั้งแต่ การวางไข่ การแตกตัว และพัฒนาการของตัวไหมแต่ละรุ่นจนกระทั่งเป็นตัวผีเสื้อ จะใช้เวลาประมาณ 45 วัน

วัย 1 (นอน 1 หรือนอนขึ้น) คือระยะที่ตัวไหมแตกออกจากไข่เป็นตัวหนอนเล็ก ๆ ตามตัวมีขน ช่วงนี้มีระยะประมาณ 6 – 7 วัน อาหารของตัวไหมวัยนี้ ใช้ใบหม่อนที่ไม่มีเส้นใบแข็ง (ใบอ่อน) หั่นเป็นฝอย ๆ ให้อาหารวันละ 2 ครั้ง ถัดจากวันที่ 6 – 7 ตัวไหมจะไม่กินอาหาร เรียกว่า “นอนขึ้น” ระยะที่ตัวไหมนอนไม่ต้องให้อาหารใด ๆ

วัย 2 (นอน 2) หลังจากนอนขึ้นแล้ว ตัวไหมจะเริ่มไหวตัวและกินอาหาร ใหม่ ถ้าตัวไหมสมบูรณ์มากจะกินใบหม่อนได้มาก กากหรือมูลจะมาก ต้องเปลี่ยนกระดังใบใหม่ ชาวบ้านเรียกว่า “เสียขึ้น” ระยะนี้ตัวไหมจะเริ่มโตขึ้น ผู้เลี้ยงจะต้องขยายไปใส่กระดังใบใหม่ เพื่รองรับการเติบโต และให้ตัวไหมได้กินอาหารเต็มที่และเพียงพอ นับจากเริ่มเปลี่ยนวัย 6 – 7 วัน ตัวไหมก็จะหยุดกินอาหาร ผู้เลี้ยงจึงดให้อาหารประมาณ 2 วัน เรียกว่า นอน 2

วัย 3 (นอน 3) หลังจากนอน 2 แล้ว ตัวไหมจะเริ่มกินอาหารใหม่ ระยะนี้ไหมจะโตเร็วมากอาหารที่ให้มามีปริมาณมาก การขยายกระดังเพื่รองรับตัวไหมจะเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อไม่ให้แออัด และรับอาหารเพียงพอกับการเจริญเติบโต หลังจากนั้น 6 – 7 วัน ตัวไหมจะเริ่มไม่กินอาหาร เรียกว่านอน 3 เพื่อเริ่มเข้าสู่วัยไหมต่อไป

วัย 4 (นอน 4) ตัวไหมจะเริ่มกินอาหารอีกครั้ง ระยะนี้ผู้เลี้ยงต้องให้อาหารมากเป็นพิเศษ และระวังไม่ให้ตัวไหมแออัดกันมากเกินไป ต้องหมั่นดูแลทำความสะอาดมูลหรือเศษใบหม่อนที่เหลือจากการให้อาหารอย่างน้อยวันละครั้ง

นับจากเริ่มวัย 4 ไปประมาณ 8 – 10 วัน ตัวหนอนไหมจะแก่เต็มที่หรือเรียกว่าไหมสุก จะมีสีเหลืองอมส้ม ตัวไหมหยุดกินอาหาร ผู้เลี้ยงต้องคอยเก็บใส่จ่อและใช้ผ้าคลุมจ่อไว้ ประมาณ 2 – 3 วัน หลังจากตัวไหมหยุดกินอาหารแล้ว จะเริ่มทำรังโดยพันของเหลวชนิดหนึ่งออกมาทางปาก เมื่อของเหลวสัมผัสกับอากาศ ก็จะแข็งตัวเป็นเส้นไหมหุ้มตัวไหมเป็นชั้นๆ เรียกว่ารังไหม จากนั้นผู้เลี้ยงไหมจะเก็บรัง

ไหม (ฝักหลอก)ออกมาเก็บไว้ในภาชนะ (ส่วนมากใช้กระดัง) เก็บเศษสิ่งสกปรกและดึ่งเส้นใยที่สกปรกออก พร้อมทั้งนำไปต้มเพื่อสาวเป็นเส้นไหมต่อไป

ไหมพื้นเมือง ขั้นตอนทั้งหมดจะใช้เวลาประมาณ 45-52 วัน ถ้าเป็นไหมพันธุ์ผสม จะใช้เวลาประมาณ 35-45 วัน

3) การสาวไหม คือการนำเอารังไหมไปใส่หม้อต้มในน้ำร้อน เพื่อให้รังไหมอ่อนตัว ทำให้สาวหรือดึ่งเส้นใยไหมออกง่าย การดึ่งเส้นใยไหมหรือการสาวไหม ใช้อุปกรณ์ได้แก่ หม้อดิน พวงสาว ไม้คืบหรือไม้สาว สำหรับใช้กันรังไหมขณะดึ่งเส้นใย และตะกร้าใส่เส้นไหม การสาวไหมมี 2 ขั้นตอน คือ 1) การสาวไหมลึบหรือไหมใหญ่ คือ ไหมชั้นนอกของรังไหม จะเป็นไหมเส้นใหญ่ เนื้อหยาบ สีเหลืองอมส้ม การสาวไหมลึบจะสาวไปจนสังเกตเห็นว่ารังไหมสีจางลงเป็นสีเหลืองอ่อน จึงจะดักรังไหมมาพักไว้ และ 2) การสาวไหมน้อย หลังจากสาวไหมลึบออกแล้วก็นำรังไหมที่ดักพักไว้ใส่กลับคืนลงหม้อต้มเพื่อสาวเส้นไหมต่อไปอีก ไหมน้อยจะมีลักษณะเส้นใยสีเหลืองเป็นมันวาว อ่อนนุ่ม เส้นไหมที่ได้จากการสาวไหม เรียกว่าไหมดิบ จะนำไปสู่ขั้นตอนการเตรียมเป็นเส้นพุ่งและเส้นยืนสำหรับการทอผ้าต่อไป

2.2.1.2 ขั้นตอนการเตรียมเส้นไหมสำหรับทอผ้า เส้นไหมที่ใช้ในการทอผ้ามี 2 ชนิด คือ เส้นยืนและเส้นพุ่ง ซึ่งมีการเตรียม ดังนี้

1) การเตรียมไหมเส้นพุ่งหรือไหมทางต่ำ เส้นไหมที่ได้จากการสาวเรียกว่า ไหมดิบ มีความกระด้าง ไม่อ่อนตัว และมีลักษณะเป็นเส้นยาวติดต่อกัน ดังนั้นจึงต้องนำมาทำเป็นปอยหมี่ ขั้นตอนการเตรียมไหมเส้นพุ่งหรือไหมทางต่ำ ได้แก่

- (1) การเหล่งไหม
- (2) การดองไหมหรือการฟอกไหม
- (3) การกวักไหม
- (4) การชันไหม
- (5) การมัดหมี่
- (6) การย้อมหมี่
- (7) การโอบหมี่
- (8) การล้างหมี่
- (9) การแก้มี่
- (10) การกวักหมี่
- (11) การปั่นหลอด

2) การเตรียมไหมเส้นยืนหรือไหมเครือ มีขั้นตอน ดังนี้

- (1) การค่นหูก
- (2) การย้อมไหมเครือ
- (3) การสับหูก
- (4) การพันหูก

2.2.1.3 ขั้นตอนการทอผ้า เป็นการนำเอาไหมเส้นพุ่งที่มีลวดลายจากการมัดหมี่ มาทอขัดกับไหมเครือหรือเส้นยืน เครื่องมือที่ใช้ในการทอผ้า ได้แก่ กี่หรือหูก เป็นเครื่องมือหลักสำคัญที่ใช้ในการ

ทอผ้าเป็นผืน มี 2 ชนิด ชนิดแรกคือกึ่งตั้งพื้น มีลักษณะเป็นโครงไม้ เป็นแบบดั้งเดิมที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยโบราณ และปัจจุบันยังนิยมใช้อยู่ เพราะที่ชนิดนี้ใช้ทอผ้าที่มีลวดลายต่าง ๆ ได้ดีกว่าที่ชนิดอื่น ๆ ชนิดที่สองคือกึ่งกระตุก เป็นที่แบบใหม่ที่ได้วิวัฒนาการให้มีคุณภาพในการทอได้รวดเร็วยิ่งขึ้น การทอผ้ามัดหมี่หมี่ไม่นิยมทอด้วยกึ่งกระตุก เพราะการทอรวดเร็วเกินไปและขาดความประณีต การทอผ้ามัดหมี่จึงใช้กึ่งตั้งพื้นแบบแรกมากกว่า แต่เป็นการทอผ้าพื้นหรือผ้าที่มีลายสลับเป็นทางรูปเหลี่ยมต่าง ๆ จะใช้ทอด้วยกึ่งกระตุกเพราะจะทอได้รวดเร็วกว่า และไม่มีปัญหาของเนื้อผ้าและลวดลาย

หลักของการทอผ้า ก็คือการทำให้เส้นด้ายสองกลุ่มขัดกันแบบตั้งฉาก เส้นด้ายกลุ่มหนึ่งเรียกว่าเส้นยืน และอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่าเส้นพุ่ง ลักษณะการขัดกันของเส้นพุ่งและเส้นยืน จะขัดกันแบบธรรมดาที่เรียกว่าลายขัด หรืออาจจะเพิ่มเทคนิคการทอพิเศษเพื่อให้ผ้ามีลวดลาย สีเส้นที่สวยงามมากยิ่งขึ้น ซึ่งขั้นตอนพื้นฐานในการทอผ้ามีดังนี้

1) เตรียมเส้นยืน โดยสับด้ายเส้นยืนเข้ากับแกนม้วนด้ายยืน และร้อยปลายเส้นยืนแต่ละเส้นเข้าในตะกอกแต่ละชุดและพื้นหวี ดึงปลายเส้นยืนทั้งหมดม้วนเข้ากับแกนม้วนผ้าอีกด้านหนึ่ง ปรับความตึงหย่อนให้พอเหมาะ นำหลอดเส้นพุ่งใส่ในกระสวย เพื่อใช้ทอเป็นเส้นพุ่ง

2) เริ่มการทอผ้าโดยเหยียบที่ไหม้เหยียบเพื่อดึงแยกหมู่ตะกอก ซึ่งจะทำให้เส้นยืนชุดที่ 1 ถูกแยกออกจากชุดที่ 2 และเกิดช่องว่าง จากนั้นจึงสอดกระสวยด้ายพุ่งผ่านเข้าไป และสลับเหยียบไม้เหยียบอีกข้างหนึ่ง เพื่อสลับตะกอกชุดที่ 2 กระทบพืมหรือพื้นหวี แล้วสอดกระสวยด้ายพุ่งกลับคืน ทำสลับกันไปเรื่อย ๆ

3) การกระทบพืมหรือพื้นหวี หลังจากสอดกระสวยด้ายพุ่งกลับก็จะกระทบพืมหรือพื้นหวีเพื่อให้ด้ายพุ่งแนบติดกัน ได้เนื้อผ้าที่แน่นหนา

4) การเก็บหรือม้วนผ้า เมื่อทอผ้าได้พอประมาณแล้ว ก็จะม้วนเก็บในแกนม้วนผ้า โดยผ่อนแกนด้ายยืนให้คลายออกและปรับความตึงหย่อนใหม่ให้พอเหมาะ

การทอผ้าพื้น เป็นการใช้หลักการทอผ้าเบื้องต้น ที่นำเอาด้ายเส้นยืนและด้ายเส้นพุ่งมาทอขัดกัน เพื่อให้เกิดเป็นผืนผ้า โดยด้ายเส้นพุ่งและเส้นยืนอาจเป็นด้ายสีเดียวกัน หรือต่างสีกัน หรืออาจเป็นการนำเอาด้ายที่เป็นดินเงินหรือดินทองมาทอควบด้วย เพื่อให้ผ้ามีความมันระยิบ

2.2.2 การทอผ้ามัดหมี่

ภาคอีสานเป็นดินแดนที่มีความหลากหลายของวัฒนธรรมและประเพณีที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษซึ่งมีหลากหลายเผ่าพันธุ์เช่นกัน ดังในงานบุญตามประเพณีที่สำคัญของชุมชนในภาคอีสาน ซึ่งมีตลอดทั้งสิบสองเดือนที่เรียกว่า ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ เช่น บุญบวชนาค บุญข้าวสาก บุญผะเหวด บุญข้าวจี่ บุญสงกรานต์ เป็นต้น ซึ่งในสมัยก่อนจะสังเกตเห็นได้ว่าผู้ที่เข้าร่วมงานจะแต่งตัวสวยงามเป็นพิเศษ ผู้ชายจะนุ่งผ้าโสร่งหรือผ้าพาดไหล่ เด็ก ๆ จะใส่ชุดใหม่ และผู้หญิงอีสานทุกวัยจะนุ่งซิ่น มีทั้งซิ่นผ้าไหม ซิ่นผ้าฝ้าย สั้นบ้าง ยาวบ้าง บ้างเป็นผ้าซิ่นเดียวทั้งตัว บ้างต่อหัวซิ่นและต่อตีนซิ่น บ้างก็ต่อเฉพาะตีนซิ่น สีทึบ สีสด รัวขวาง รัวตั้ง ลายใหญ่ ลายเล็ก สารพัดสรรค์สร้างกันขึ้นมา ซึ่งมีความแตกต่างในสีเส้นและลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละคนชัดเจน ความหลากหลายของการสร้างลวดลายจะเกี่ยวกับสีและเส้นใย ใช้เส้นและสีเป็นตัวกำหนด เพราะในแต่ละวิธีการนั้น สามารถก่อให้เกิดลวดลาย

อันจะแตกย่อยไปได้โดยไม่มีขีดจำกัด รายละเอียดของผืนผ้าที่ใช้กันในวิวัฒนาการของแต่ละท้องถิ่น น่าสนใจศึกษาอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการทอมัดหมี่ในภาคอีสาน ซึ่งพบอยู่เกือบทุกชุมชนที่มีการทอผ้า

เทคนิคการทอมัดหมี่ “มัดหมี่” เป็นการมัดย้อมด้ายหรือเส้นไหมให้เกิดสีและลวดลาย แล้วจึงนำไปทอผ้า แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ มัดหมี่เส้นพุ่ง และมัดหมี่เส้นยืน ลักษณะเฉพาะของผ้ามัดหมี่ คือ คีอรอยซึมของสีที่ซึมไปตามบริเวณของลวดลายที่ไม่ถูกมัดโดยเชือกหรือวัสดุที่ติดสี และการเหลื่อมล้ำในตำแหน่งของเส้นด้าย ทำให้เกิดลักษณะลายที่ต่างจากการทอผ้าชนิดอื่น ๆ

จรินทร์ รุจิกียรติกำจร และคณะ (2548 : 3) กล่าวถึงลายมัดหมี่ไว้ว่า ลายผ้ามัดหมี่ เป็นศิลปะที่มีความเป็นมาจากแนวคิดและจินตนาการซึ่งได้รับอิทธิพลจากสภาพชีวิตความเป็นอยู่ และการสืบทอดต่อกันมาของชาวบ้าน รายละเอียดรูปแบบในการทอมัดหมี่จึงเป็นสิ่งที่ผู้ทอที่จะสื่อถึงแนวคิดและจินตนาการ ซึ่งจะมีความแตกต่างกันในรายละเอียดและความพิถีพิถันของผู้ออกแบบลายมัดหมี่ การย้อมสี และการทอผ้า สำหรับรูปแบบหลัก ๆ ในลายมัดหมี่จะมีพื้นฐานอยู่ไม่มาก เช่น ลายเป็นเส้นคั่น (คั่น : ธารน้ำ สายฝน คลื่น ฯ) หรือลายเป็นวง (กง : กงอิสระ กงร้อยต่อเป็นสร้อยเป็นตาข่าย) ลายขอ ซึ่งมีลักษณะเป็นเส้นงอ ลายดอก ซึ่งเป็นรูปจินตนาการจากดอกไม้ ลูกไม้ ประเภทต่าง ๆ ลายรูปสัตว์ ซึ่งเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ ลายขาเป๋ ซึ่งก็มีพื้นฐานจากลายเส้นแฉกเหมือนขาเป๋ ลายรูปจั่ว เป็นต้น ปกติแล้วลายผ้าบนผืนผ้าผืนหนึ่ง ๆ จะมีลายแบบเห็นได้ชัดเจน เช่น กงแห กงเกล็ดปลา (ดอก) กระจับ หวาน เป็นต้น แต่จะมีผ้าทอมากมายที่มีลายวิจิตรผสมผสานพื้นฐานลายแบบต่าง ๆ สร้างสรรค์ศิลปะตามจินตนาการของผู้ผลิตและเรียกชื่อลายตามจินตนาการของตนเอง ลายผ้ามัดหมี่ที่มีชื่อเสียงในเรื่องความงามของเส้นไหมและลวดลายที่มีอิทธิพลมาจากเขมร ได้แก่ ผ้าไหมจังหวัดสุรินทร์ ส่วนผ้ามัดหมี่ของไทครั้งอุทัยธานี ชัยนาท พิจิตร สุพรรณบุรี นิยมใช้สีแดงของครั้ง ทอด้วยเส้นไหม ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะกลุ่ม ผ้าบางผืนใช้วิธีการทอสลัเทคนิค เช่น ทอมัดหมี่คั่นด้วยลายขีด ต่อเชิงลายจก ซึ่งเป็นเทคนิคที่นิยมในหมู่ชาวเขา ชาวไทลื้อ เมืองน่าน เรียก มัดก่าน หรือ คาคก่าน เป็นต้น

2.2.3 การย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ

การย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติเป็นภูมิปัญญาไทยที่นับได้ว่าเป็นศิลปะแขนงหนึ่ง เนื่องจากเป็นความสามารถในการสร้างสีสันเส้นใยธรรมชาติให้มีความหลากหลายเพื่อใช้ทอผ้าให้เกิดลวดลายที่สวยงาม ดังนั้นถ้าผู้ทอต้องการให้ผ้าทอมีสีสันสวยงามและมีลวดลายก็ต้องนำเส้นใยไปย้อมสี ซึ่งในอดีตการย้อมสีจะย้อมจากสีที่ได้จากธรรมชาติ ซึ่งเป็นสีที่ได้จากการนำส่วนต่าง ๆ ของพืชในท้องถิ่นมาสกัดสีเพื่อใช้ย้อมผ้า เช่น เปลือก ใบไม้ แก่นไม้ ดอก ผล และราก นอกจากนี้สีย้อมผ้ายังได้จากสัตว์ เช่น ครั่ง เป็นต้น ซึ่งการคัดเลือกพืชให้สีและวิธีการสกัดสี รวมทั้งเทคนิคในการย้อมผ้าจากสีธรรมชาติเป็นภูมิปัญญาไทยที่ได้สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน

สีย้อมจากธรรมชาติ เป็นความรู้ที่สืบทอดมาแต่โบราณ อันเนื่องมาจากความต้องการเครื่องนุ่งห่มเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันและในเรื่องของพิธีกรรมต่างๆ แม้จะไม่มีหลักฐานที่บ่งบอกแน่ชัดว่าใครเป็นผู้ริเริ่มการใช้สีย้อมจากธรรมชาติ เริ่มที่ไหนและในสมัยใดก็ตาม แต่ข้อค้นพบที่ปรากฏที่แสดงถึงความสามารถของชาวอีสานที่สืบทอดจากบรรพบุรุษและมีการพัฒนาปรับปรุงมาอย่างต่อเนื่องคือ ในแต่ละพื้นที่จะคิดค้นนำสิ่งที่มียู่ตามธรรมชาติรอบตัวมาสกัดสีย้อมเพื่อให้ได้สีที่หลากหลาย และตรงกับความต้องการ โดยสีเดียวกันสามารถสกัดได้จากวัตถุดิบธรรมชาติที่ต่างกัน ทำให้เกิดทางเลือกในการย้อมสีมากขึ้น (สมชาย นิลาอาธิ, 2537)

ทรงจิต พูลลาภ และคณะ (2548 : 92 - 99) กล่าวว่า กระบวนการย้อมสีธรรมชาติ ส่วนใหญ่ ใช้วิธีการสกัดด้วยความร้อน โดยการนำชิ้นส่วนของต้นไม้มากั้นเป็นวัตถุดิบในการทำสี นำมาสับหรือหั่นเป็นชิ้นเล็กที่สุด เพื่อสกัดให้น้ำสีออกมาที่สุด จากนั้นจึงนำไปแช่น้ำค้างคืนไว้ก่อนที่จะนำไปต้มให้เดือด แล้วกรองเอากากออกซึ่งจะได้สีสำหรับย้อมผ้าตามต้องการ ยกเว้นสีบางชนิด เช่น สีน้ำเงินจากต้นคราม การสกัดสีจะต้องทำโดยการหมักซึ่งเป็นการสกัดเย็น โดยไม่มีการใช้ความร้อน หลังจากที่ได้สีจากการสกัดตามต้องการแล้ว ก็จะไปใช้ในกระบวนการย้อมเส้นใยต่อไป ซึ่งกระบวนการย้อมสีนั้นมีหลักการคร่าว ๆ โดยทั่วไปคล้ายคลึงกันคือ ก่อนจะนำเส้นใยซึ่งส่วนใหญ่ ได้แก่ เส้นใยจากฝ้าย หรือจากไหมมาย้อมสี จะต้องทำการฟอกเส้นใยให้สะอาดปราศจากไขมัน การย้อมสีส่วนใหญ่ใช้วิธีต้มเส้นใยในน้ำสี ยกเว้นสีบางชนิดที่ต้องใช้วิธีหมักเส้นใยในน้ำสี เช่น สีที่ได้จากคราม ครั่ง คำฝอย สมอ ซึ่งถือว่าการย้อมเย็น ซึ่งต้องทำการย้อมหลายครั้งจึงจะได้สีเข้ม โดยการย้อมสีเส้นใยจะต้องใช้สารช่วยให้ติดสี (ตัวกระตุ้น) จากธรรมชาติ ได้แก่ สารส้ม จุนสี น้ำมะขามเปียก น้ำปูนขาวหรือปูน กินหมาก น้ำต่างจากขี้เถ้า น้ำโคลน น้ำสนิม หรือใบไม้บางชนิด ซึ่งเมื่อสีติดเส้นใยดีแล้วก็นำขึ้นไปล้างน้ำให้สะอาดหลาย ๆ ครั้ง แล้วนำไปผึ่งไว้ให้แห้งเพื่อนำไปสู่กระบวนการทอผ้าตามขั้นตอนต่อไป ยกเว้นสีจากพืชบางชนิดเมื่อย้อมเสร็จแล้ว จะนำไปผ่านกรรมวิธีอื่น เช่น นำไปหมักโคลนหรือล้างด้วยน้ำบาดาล ก็จะเปลี่ยนเป็นสีอื่น ๆ ที่สวยงามแตกต่างกันไป ซึ่งล้วนแล้วเป็นภูมิปัญญาไทยที่เกิดจากสังเกต ทดลอง สังเกตประสบการณ์และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ตัวอย่างสีธรรมชาติที่ใช้ในการย้อมเส้นใยและวัตถุดิบที่ให้สีธรรมชาติ ได้แก่ สีน้ำเงินหรือสีคราม ซึ่งได้จาก ต้นคราม อ้อม สีแดง ได้จาก ดอกคำฝอย รากยอ ครั่ง คำแสด ฝาง สีดำ ได้จาก ลูกกระเจียว ลูกมะเกลือ สีเหลือง ได้จาก แก่นขนุน ขมิ้นชัน แก่นเข สีเขียว ได้จาก สมอไทย ใบหูกวาง สีน้ำตาล ได้จาก คุณ กระถิน แด จามจุรี(ก้ามปู) ฝรั่ง มะขามเทศ มะยม ลูกหว้า เป็นต้น

ในอดีตการย้อมสีจะบ่งบอกถึงวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตที่หลากหลาย วรรณภา วุฒกุล และ ยุรา รัตน์ พันธุ์ยุรา (2537) กล่าวว่า ผ้าสีขาว สีเหลือง จะใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น ด้ายสีขาวใช้เป็นด้ายสายสิญจน์ ผ้าสีขาวใช้ในการห่อศพเปรียบเสมือนธรรมที่ขาวสะอาด ไม่มีมลทิน ผ้าสีขาวจะเป็นส่วนหนึ่งของการยกครู ผ้าจีวรซึ่งมีสีเหลืองใช้กับผู้ออกบวช พระภิกษุ สามเณร แม้แต่ในการปลูกเรือนจะมีแผ่นยันต์ปิดอยู่ที่ปลายเสาทำด้วยผ้าขาวและผ้าแดง เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าสีของผ้าในสมัยก่อนบ่งบอกถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน สีที่ใช้ย้อมผ้าจะเป็นสีที่ได้จากธรรมชาติย้อมด้วยสีธรรมชาติมีกระบวนการค่อนข้างยุ่งยาก สีที่นำมาย้อมแต่ละชนิดก็จะมีรายละเอียดวิธีการย้อมที่แตกต่างกัน เช่น การใช้สารช่วยย้อม สารช่วยติดสี หรือมอร์แดนท์ สีบางชนิดต้องใช้สารที่เป็นกรด สีบางชนิดต้องใช้สารที่เป็นด่าง โดยกรดและด่างที่ใช้ในการย้อมล้วนได้จากวัตถุดิบธรรมชาติ เช่น น้ำกรดได้จากมะขามเปียกหรือลูกมะกรูด น้ำด่างได้จากน้ำขี้เถ้า น้ำปูนแดง ปูนขาว เป็นต้น ซึ่งกรรมวิธีการย้อมสีก็จะแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น จึงเป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ในอดีตและถ่ายทอดบอกสอนต่อกันมา

2.2.4 สีธรรมชาติและกระบวนการย้อมสี

วัตถุดิบในการย้อมสีธรรมชาติ ได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ เป็นต้น นำวัตถุดิบที่จะใช้มาผ่านกรรมวิธีสกัดสีย้อมเพื่อให้ได้น้ำสีที่ต้องการ เพื่อใช้ในการย้อมผ้าและเส้นใยต่อไป

2.2.4.1 ประเภทสีธรรมชาติ

สีธรรมชาติที่ใช้ในงานเส้นใยและสิ่งทอ เป็นสีกลุ่มที่เล็กมากเมื่อเทียบกับสีสังเคราะห์ สามารถจำแนกตามแหล่งที่มาได้ 3 กลุ่ม ดังนี้ (อนันต์เสวก เหวซึ่งเจริญ และคณะ, 2541)

1) สีจากแร่ธาตุ (Mineral Dye) เป็นสีจากสารอนินทรีย์ โดยอาจเป็นส่วน ผสมของออกไซด์โลหะ หรือเป็นสารประกอบเชิงซ้อนของโลหะ สีประเภทนี้เคยให้ความสำคัญกับอดีต แต่ในปัจจุบันกล่าวได้ว่าสูญหายไปหมดแล้ว สิ่งที่ทำให้สีเหล่านี้เกิดจากตะกอนในช่องว่างระหว่างโมเลกุลเส้นใย และเนื่องจากสารเหล่านี้มีเสถียรภาพมากที่สุดที่ได้จึงมีความทนทานต่อแสง เช่น ตะกั่วโครเมต ให้สีเหลือง สีจากที่ใช้ย้อมฝ้ายในอดีตได้จากออกไซด์ของเหล็กผสมกับออกไซด์ของโครเมียม เป็นต้น ส่วนมากโลหะที่ใช้ได้แก่ เหล็ก ตะกั่ว แมงกานีส ทองแดง โคบอลต์ และนิเกิล

สีในกลุ่มนี้ยังมีการย้อมกันอยู่ในอุตสาหกรรมในครอบครัว ได้แก่ การย้อมด้วยโคลนและดินแดง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสารพวกอลูมิเนียมซิลิเกต ส่วนสีที่จะเป็นออกไซด์ของโลหะที่มีปรากฏอยู่ในโครงสร้างเดิมของดิน

2) สีจากสัตว์ (Animal Dye) สารธรรมชาติกลุ่มนี้ ที่สำคัญมีเพียง 3 ชนิดได้แก่ โคชินิล (Cochineal) เคอร์มีส (Kermes) และครั่ง (Lac) สีที่ได้จากตัวแมลงแห้งหรือสีที่ขับออกจากตัวแมลง เช่น โคชินิล(Cochineal) เป็นสีแดงส้มที่ได้จากตัวแมลงตากแห้ง *Coccus cacti* จากแมงสีโกแมลงนี้อาศัยอยู่ที่ต้นแคคตัส เคอร์มีส (Kermes) เป็นสีแดง-แดงส้ม ได้จากแมลงเปลือกแข็งขนาดเล็ก *Coccus ilicis* ตัวเมียตากแห้งพบมากในยุโรปตอนใต้อาศัยอยู่บนต้นโอ๊ก *Ulex oak* ปัจจุบันสีทั้งสองชนิดนี้มีราคาแพงเนื่องจาก หายากและมีความยุ่งยากในการผลิต

สีจากครั่งเป็นสีในกลุ่มสีแดงเช่นเดียวกัน ซึ่งพบมากในประเทศไทยนั้น เป็นสารให้สีแดงที่ขับออกมาจากตัวแมลง *Laccifera lacca* หรือเรียกกันทั่วไปว่าครั่ง นิยมใช้ย้อมไหมและขนสัตว์ และใช้เป็นสีผสมอาหาร สีจากครั่งนี้เชื่อว่าคุณภาพของสีขึ้นอยู่กับชนิดของต้นไม้ที่ใช้เลี้ยงครั่ง

สีจากจุลินทรีย์พบมากในรา ยีสต์ และแบคทีเรีย สีแดงจากรา *Monascus sp.* ได้จากการหมักราบนข้าว ประเทศจีนทำเป็นอุตสาหกรรมสีผงใช้เป็นสีผสมอาหารและได้รับการพิสูจน์แล้วว่าไม่มีสารพิษเจือปน

สีจากธรรมชาติที่นำมาใช้เป็นสีย้อม นิยมใช้กันมากในภาคเหนือและภาคอีสาน

3) สีจากพืช (Vegetable Dyes) เป็นสารอินทรีย์ที่ได้จากส่วนต่างๆของพืช ตั้งแต่ ราก เปลือก ลำต้น เปลือก ราก แก่นไม้ ดอก ผล เมล็ด สีจากพืชในงานด้านย้อมสี จำแนกตามวิธีย้อมออกเป็นสามประเภทคือ

(1) สีย้อมตรง (Direct Dyes) เป็นสารที่สามารถย้อมติดบนเส้นใยได้โดยตรง เช่น สีจากขมิ้น และสีจากคำฝอย เป็นต้น ซึ่งสีที่ได้จะไม่ค่อยคงทน

(2) สีมอร์แดนซ์ (Mordant Dyes หรือ Adjec) จัดเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดของสีธรรมชาติได้จากส่วนต่างๆของพืช เช่น ราก ลำต้น เปลือกต้น แก่นไม้ ใบ ดอก ผล เปลือกผล เม็ด และเมล็ดพืช ฯลฯ สีพวกนี้ส่วนมากเกาะติดบนเส้นใยได้น้อย แต่สามารถเกาะติดได้ดีขึ้นเมื่อใช้สารอื่นช่วย เรียกว่ามอร์แดนซ์ สีที่ได้จะมีระดับความคงทนแตกต่างกันไป

(3) สีแวต (Vat Dyes) ได้แก่สีน้ำเงินในกลุ่มคราม เป็นสีที่ต้องรีดิวซ์ไปเป็นสารที่ไม่มีสีก่อน เพื่อไม่ให้ละลายน้ำได้ หลังจากเกาะติดบนเส้นใยแล้วจึงปล่อยให้ถูกออกซิไดซ์กลับ เป็นสารมีสีที่ไม่ละลายน้ำอีกครั้งและตกตะกอนอยู่บนเส้นใยหรือในช่องว่างระหว่างโมเลกุลเส้นใย

2.2.4.2 สีธรรมชาติจากพืช ปัจจุบันพืชหลายชนิด สามารถนำมาใช้ย้อมและให้สีต่างๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สีแดง ได้แก่ แก่นฝาง รากยอ ประดู่ คำแสด
 สีเหลือง ได้แก่ แก่นแข เปลือกปะโหด (มะพูด) แก่นขนุน ขมิ้น ดอกดาวเรือง
 สีนํ้าตาล ได้แก่ เปลือกต้นประดู่ เปลือกกระโดน เปลือกต้นสะเดา ต้นนนทรี มะหาด ต้นคูณ (ราชพฤกษ์) ต้นทองหลาง ใบตองกล้วย ใบสักแห้ง เปลือกมะพร้าวแห้ง
 สีน้ำเงิน ได้แก่ ต้นคราม ฮ่อม
 สีเทาเงิน ได้แก่ ดอกอัญชัน
 สีดำ สีเทา ได้จาก ผลมะเกลือ ลูกกระเจียว ลูกกระบก
 สีม่วงอ่อน ได้แก่ ลูกหว้า
 สีตองอ่อน ได้แก่ เปลือกผลพืชมิม แก่นเขกับคราม แก่นปะโหดกับคราม ใบหูกวาง ต้นสมอพิเภก ต้นหูกวาง ต้นตะขบ ต้นลิ้นฟ้า (เพกา)
 สีส้ม ได้จาก เปลือกและรากยอผสมกับหลอดสีส้มของดอกกรรณิการ์ นำมาตากแห้ง
 นอกจากนี้ สีส้มยังได้จากเม็ดของลูกสะตือ
 สีส้มอมเหลือง ได้แก่ รากยอ
 สีเขียว ได้จากเปลือกต้นมะริด เปลือกสมอ เปลือกปะโหด ครามย้อมทับด้วยแอลกอฮอล์ของพืชให้สีที่กล่าวมาแล้ว เป็นเพียงส่วนหนึ่งของพันธุ์ไม้ที่สามารถนำมาใช้ย้อมสีธรรมชาติได้ค่อนข้างดีและหาได้ไม่ยาก

เนื่องจากต้นไม้มากหลายชนิด ไม่สามารถย้อมสีได้ครบทุกเฉดสีตามต้องการ เช่น สีเทา สีกรมท่า หรือพรรณไม้ที่ใช้ย้อมสีอาจมีจำกัดหรือขาดแคลน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องใช้วิธีผสมสี โดยใช้ สีหลักผสมกัน เช่น ถ้าต้องการสีเขียว ก็ย้อมด้วยเขหรือปะโหดเพื่อให้ได้สีเหลืองก่อน หลังจากนั้นจึงนำไปย้อมครามอีกครั้งหนึ่ง ก็จะได้สีเขียว เทคนิคการย้อมโดยการผสมสีต้องอาศัยประสบการณ์และความชำนาญอย่างยิ่ง ผู้ที่มีความชำนาญในเรื่องการย้อมผสมสีก็จะสามารถย้อมได้สีตามที่ต้องการ โดยเอาแม่สีจากต้นไม้นั้นมาผสมกัน ดังข้อมูลต่อไปนี้

แก่นขนุนผสมคราม	ได้สีเทาดำ
เปลือกต้นประดู่ผสมคราม	ได้สีเขียวอ่อน
ใบสมอผสมคราม	ได้สีเขียวขี้ม้า
ใบสมอผสมแก่นฝาง	ได้สีน้ำตาลแก่
ใบสมอผสมครั้ง	ได้สีน้ำตาล
แก่นฝางผสมคราม	ได้สีม่วง
จี่วป่าผสมคราม	ได้สีกรมท่า
แก่นขนุนผสมแก่นมะยม	ได้สีน้ำตาลไหม้
แก่นยอป่าผสมครั้ง	ได้สีม่วง

แก่นฝางผสมครั้ง	ได้สีม่วง
แก่นขนุนผสมหูกวาง	ได้สีเขียวอ่อน
แก่นมะยมผสมใบสน	ได้สีเขียวอ่อน
แก่นขนุนผสมเปลือกต้นกระท้อน	ได้สีเนื้ออมเหลือง
เปลือกต้นสมอผสมโคลน	ได้สีเทาดำ
เปลือกต้นจะบกผสมเปลือกต้นประดู่	ได้สีน้ำตาลอมชมพู
เปลือกต้นจะบกผสมเปลือกมะพร้าวอ่อน	ได้สีน้ำตาลไหม้
ครั้ง ผสมเปลือกมะพร้าวอ่อน	ได้สีเม็ดมะขาม
แก่นขนุนผสมเปลือกต้นประดู่	ได้สีน้ำตาลแดง
ครั้งผสมเปลือกต้นประดู่	ได้สีน้ำตาลอมชมพู
แก่นขนุนผสมใบขี้เหล็ก	ได้สีเนื้ออมเขียว
เปลือกต้นจะบกผสมเปลือกต้นนางคำ	ได้สีเทาอมชมพู
แก่นขนุนผสมใบเหมือดแอ	ได้สีเขียว
เปลือกต้นจะบกผสมเปลือกต้นอาราง	ได้สีน้ำตาล
ครั้งผสมใบเหมือดแอ	ได้สีเทา
ใบสมอผสมเปลือกต้นอาราง	ได้สีเหลืองกาฬ
ใบเหมือดแอผสมน้ำสนิม	ได้สีเขียวอ่อน
เปลือกมะพร้าวอ่อนผสมสนิม	ได้สีเทาอ่อน
เปลือกมะพร้าวอ่อนผสมโคลน	ได้สีเทาแก่
ใบสมอผสมเปลือกต้นนางคำและแก่นฝาง	ได้สีน้ำตาลแดง
ใบกัลปพฤกษ์ผสมใบหูกวางผสมสนิม	ได้สีเขียว

วิธีการย้อมสี โดยทั่วไป แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การย้อมเย็นและการย้อมร้อน

การย้อมเย็น เป็นวิธีการย้อมที่นิยมย้อมในหม้อดิน โดยการเตรียมน้ำสีใส่ไว้ในหม้อดินจากนั้นก็นำเส้นฝ้ายไปแช่ในหม้อ ใช้มือขยำเส้นได้จนกระทั่งได้สีตามต้องการ หรือจะทำการหมักเส้นด้วยไว้เพื่อให้สีที่ได้เข้มข้น

การย้อมร้อน เป็นการนำเส้นไหมหรือฝ้ายไปต้มในหม้อที่ใส่น้ำสี ต้องใช้ไม้คนเพื่อให้เส้นใยโดนน้ำสีอย่างทั่วถึง เมื่อได้สีตามต้องการแล้วจึงนำไปซักและตากให้แห้ง

2.2.4.3 สารที่ช่วยให้ติดสี (Mordent)

ดาร์กา เสารัม และคณะ (2546) กล่าวถึงกรรมวิธีการย้อมสีธรรมชาติ นอกจากจะใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติทั้งพืชหรือสัตว์แล้ว ยังมีสิ่งจำเป็นในการย้อม นั่นคือสารที่ช่วยให้สีติดได้ดีขึ้นหรือที่เรียกว่า มอร์แดนท์ (Mordant) ชาวบ้านนิยมใช้มี 2 ประเภท คือ ประเภทสารเคมี ได้แก่ ปูนกินหมาก สารส้ม จุนสี สนิมเหล็ก น้ำส้มสายชู เป็นต้น และประเภทสารที่ได้จากธรรมชาติ ได้แก่ โคลน น้ำมะนาว น้ำมะขาม น้ำขี้เถ้าจากพืช เป็นต้น สารเหล่านี้ทำให้สีติดทนนานแล้ว การใส่สารช่วยให้สีติดทนนานส่วนใหญ่จะเป็นการเติมสารช่วยให้สีติดลงไปก่อนการย้อม พืชที่ช่วยให้ติดสีย้อมหรือเป็นมอร์แดนท์จะพบมากในท้องถิ่นที่มีการย้อมด้วยสีธรรมชาติ พืชที่ใช้เป็นสารช่วยให้ติดสีได้ดี ส่วนใหญ่จะเป็นพืชที่มีความ

ผาดและมีแทนนินสูง เช่น ใบยูคาลิปตัส ใบเหมือดโสด ใบขี้เหล็ก เป็นต้น (สุรีย์ พุตระกูล และคณะ, 2543)

มอร์แดนท์หรือสารช่วยให้ติดสีหรือสารช่วยย้อม เป็นสารที่ทำให้สีธรรมชาติติดตรึงอยู่บนเส้นใยได้ โดยที่มอร์แดนท์จะรวมตัวกับโมเลกุลสีและรวมตัวกับโมเลกุลของเส้นใยทำให้เกิดสิ่งที่ไม่ละลาย เรียกว่า “color lake” (อนันเสวก เหวซึ่งเจริญ และคณะ, 2541) มอร์แดนท์ที่นิยมใช้กันในงานย้อมสีนั้นมีอยู่มากมาย เช่น

- 1) มูลสัตว์ เช่น มูลวัว การใช้ปัสสาวะสัตว์ซึ่งก็คือการใช้วัสดุธรรมชาติที่มียูเรีย
- 2) น้ำสกัดจากพืชที่มีแทนนิน (รสผาด) รวมไปถึงน้ำมันาว น้ำมันมะขามและอื่นๆ
- 3) การใช้สารเคมีต่างๆ อาทิเช่น เกลือโซเดียมคลอไรด์หรือเกลือแกง โซดาห์แอชหรือ

โซเดียมคาร์บอเนตหรือโซดาซักผ้า กรดแลคติก กรดแทนนิก กรดออกซาลิก กรดอะซิติก หรือน้ำส้มสายชู โปแตสเซียมโบรมาเตอ แอมโมเนียมไฮดรอกไซด์ โซเดียมไดไฮโอหรือโซเดียมไฮโรซัลไฟต์

- 4) การใช้เกลือของโลหะหรือกึ่งโลหะ เช่น

อลูมิเนียม จากสารส้มหรือโปแตสเซียม อลูมิเนียมซัลเฟต
โครเมียม จากโปแตสเซียมไดโครเมต หรือโปแตสเซียมไบโครเมต
ทองแดง จาก จุนสี หรือคอปเปอร์ซัลเฟต
เหล็ก จาก เฟอร์รัสซัลเฟต และน้ำสนิมเหล็ก
ดีบุก จาก สแตนนัสคลอไรด์
แบเรียม จาก แบเรียมซัลเฟต

การย้อมมอร์แดนท์ มี 3 วิธี ได้แก่ การย้อมมอร์แดนท์ก่อนการย้อมสี การย้อมมอร์แดนท์พร้อมการย้อมสี และการย้อมมอร์แดนท์หลังการย้อมสี แต่ละวิธีมีการดำเนินการ ดังนี้

- 1) การย้อมมอร์แดนท์ก่อนการย้อมสี วิธีการนี้เป็นวิธีการที่นิยมทั่วไป โดยนำสิ่งที่จะย้อม เช่น ไหมหรือฝ้ายที่ผ่านการทำความสะอาดโดยการนำไปต้มเพื่อแยกไขมันแล้วนำมาซักด้วยผงซักฟอกแล้วล้างน้ำให้สะอาด จากนั้นนำไปใส่ในภาชนะที่บรรจุสารละลายมอร์แดนท์ ส่วนมากจะทำให้ร้อนหรือเดือดนานระหว่าง 15 นาที ถึง 1 ชั่วโมง ก่อนแล้วจึงแช่ทิ้งไว้ในสารละลายต่ออีก 15 นาที ถึง 1 ชั่วโมง แล้วนำสิ่งที่จะย้อมมาล้างทำความสะอาด ก่อนทำให้แห้งหรือนำไปย้อมสีต่อ

- 2) การย้อมมอร์แดนท์พร้อมการย้อมสี โดยการเติมสารละลายมอร์แดนท์ลงไปในน้ำสีที่ผ่านการกรองเอากากออกแล้ว โดยจะมีทั้งการเติมสารละลายมอร์แดนท์ในน้ำสีก่อนนำเส้นใยไหมหรือฝ้ายลงย้อม โดยเติมหลังจากการนำเส้นใยลงย้อมในน้ำสีผ่านไประยะเวลาหนึ่ง เติมนั้นระยะๆ และเติมมอร์แดนท์อีกครั้งเมื่อการย้อมเส้นใยในน้ำสีใกล้สิ้นสุด การย้อมแบบนี้มีข้อเด่นคือ ลดขั้นตอนของกระบวนการลง แต่สีที่ได้มักไม่คงทนเท่าการย้อมแบบแรก หลังการย้อมแล้วเส้นใยอาจถูกปล่อยแช่น้ำย้อมจนเย็นตัวลงหรืออาจถูกนำออกจากน้ำทันที ส่วนมากจะล้างด้วยน้ำที่อุณหภูมิลดลงเรื่อยๆ หรือล้างน้ำในสบู่อ่อนๆ จนกว่าสีไม่ตกหรือน้ำใสสะอาด จากนั้นจึงนำไปตากให้แห้ง การย้อมแบบนี้มีข้อด้อยที่น้ำย้อมที่ใช้แล้วอาจไม่สามารถนำมาใช้ใหม่ และยังก่อให้เกิดปัญหาในการบำบัดน้ำเสียด้วย

- 3) การย้อมมอร์แดนท์หลังการย้อมสี จากการที่มอร์แดนท์บางอย่าง สามารถใช้ย้อมหลังการย้อมสีได้ เช่น เกลือของดีบุก เกลือของเหล็ก แทนนินหรือกรดแทนนิก การย้อมมอร์แดนท์

แบบนี้ อาจใช้วิธีย้อมแยกอิสระ หรือในบางกรณีจะเติมมอร์แดนท์ลงในน้ำย้อมในระยะเวลา 5 ถึง 10 นาทีสุดท้ายก่อนที่จะนำวัสดุที่แช่น้ำออก

การย้อมสีธรรมชาติในแต่ละแห่ง ใช้พืชชนิดเดียวกันแต่ลักษณะของสีที่ได้อาจไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น อายุของพืช สภาพดินฟ้าอากาศ อีกทั้งความเป็นกรดเป็นด่าง ในขณะเตรียมน้ำย้อม ดังเช่นการย้อมสีน้ำตาล คุณสมบัติของสารที่ให้สีน้ำตาลถ้าอยู่ในสารละลายต่าง จะทำให้สีติดทนดียิ่งขึ้นและเพิ่มความเข้มของสีได้

สำหรับสีเหลือง สมบัติของสารให้สีเหลืองจากขมิ้น เมื่ออยู่ในสารละลายกรดจะให้สีเหลืองอ่อน แต่ถ้าอยู่ในสารละลายที่เป็นกลางจะให้สีเหลืองเข้ม และถ้าอยู่ในสารละลายด่างจะให้สีเหลืองอมเขียวขี้ม้า

การย้อมสีแดง คุณสมบัติของสารที่ให้สีแดงที่ได้จากรากยอป่าและจากครั่งเมื่ออยู่ในสภาพที่มีความเป็นกรดเป็นด่างต่างกันจะทำให้ได้ สีต่างกันคือ จะออกสีเหลืองส้มเมื่ออยู่ในน้ำที่มีสภาพเป็นกรด และออกสีแดงส้มหรือแดงม่วงเมื่ออยู่ในสภาพที่เป็นด่าง และจะเป็นสีแดงเข้มขึ้นเมื่อมีความเป็นด่างเพิ่มมากขึ้น

การย้อมสีคราม จากการที่สีครามได้จากเนื้อคราม โดยการนำใบและกิ่งครามมาหมัก เมื่อหมักได้ที่เอากากออกเหลือน้ำหมักคราม จากนั้นก็เติมปูนขาวลงในน้ำครามเพื่อให้เกิดความเป็นด่าง แล้วน้ำครามจะตกตะกอนจับกันเป็นก้อนทำให้ได้เนื้อครามที่สามารถใช้ในการย้อมด้วยฝ้ายได้ต่อไป (สุรีย์ พุทธระกุล และคณะ, 2543)

2.2.5 ความเป็นมาของลายผ้ากับวิถีชีวิต

อรไทย ผลดี (2536) ได้ศึกษาลวดลายของผ้าไทยผ่านมรดกร่วมสมัย อันเป็นเอกลักษณ์และเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของเผ่าไท ไว้เป็นลำดับดังนี้

1) สมัยหินเก่า (5,000,000 – 10,000 ปี) ยังไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่มของมนุษย์ แต่หลักฐานเครื่องมือหิน แสดงให้เห็นถึงความประณีต รักสวยรักงามของมนุษย์ในยุคนี้

2) สมัยหินกลาง(10,000-7,000 ปี) พบว่ามนุษย์รู้จักนำเส้นใยธรรมชาติมาใช้ถักทอ เช่น ลายเชือกทาบ และลายตาข่ายบนเครื่องปั้นดินเผา

3) สมัยหินใหม่ (4,000 ปี) มนุษย์ยุคนี้ได้สร้างสรรค์งานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ โดยการวาดภาพสัตว์ ต่าง ๆ ไว้บนผนังถ้ำ เช่น กวาง ช้าง ชะนี สุนัข เต่า ปลา และนก เป็นต้น

4) สมัยเหล็ก (2,500-500 ปี) พบว่ามีรูปกบปรากฏอยู่บนภาชนะดินเผา ซึ่งเชื่อกันว่ากลองเหล่านี้สร้างเพื่อตีขอฝน คนในสมัยก่อนเชื่อว่าเมื่อกบร้องจะเป็นเหตุให้ฝนตก ฉะนั้นเมื่อตีกลองชนิดนี้ดังขึ้นจึงเป็นเสมือนกบร้องขอฝน เทพเจ้าเมื่อได้ยินเสียงกลองก็จะบันดาลให้ฝนตก ความเชื่อเรื่องกบร้องขอฝนจึงมีอิทธิพลให้คนไทยสมัยก่อน จึงมีการทอลวดลายกบบนผืนผ้า นอกจากนี้ยังพบลายหงส์ และนกยูงบนผืนผ้า ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเทพเจ้า เพราะหงส์เป็นพาหนะของพระพรหม นกยูงเป็นพาหนะของพระสุรัสวดี

หลักฐานสำคัญเกี่ยวกับลวดลายผ้าไทย คือ ลวดลายก้านขดที่พบในเครื่องเงินบนหลุมศพ ได้รับการพัฒนาขึ้นจากลวดลายที่พบจากภาชนะเขียนสีที่บ้านเชียง คือ มีกนกกนกกันเพิ่มขึ้น แต่ยังไม่ปรากฏเท่าปัจจุบัน จากการเปรียบเทียบลวดลายบนเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์กับลวดลาย

ของผ้าทอพบลวดลายร่วมกัน ซึ่งน่าจะเป็นลวดลายดั้งเดิมของผ้าไทย คือ ลายเรขาคณิต ได้แก่ ลายเสือ ลายตารางสี่เหลี่ยม ลายสลับฟันปลา และมีเส้นตรงขนานกัน ลายขอ ลายขอเลื้อยขาเป๋ย ลายข้าวหลามตัด ลายดอกไม้ ลายดอกไม้สี่กลีบ ลายใบไม้ ลายก้านขด ลายปรากฏการณ์ธรรมชาติ คือ ลายลูกคลื่น ลายน้ไหล ลายลูกแก้ว ลายสัตว์ ได้แก่ ลายนาค(งู) และลายนาคเกี้ยว เป็นต้น

5) ลวดลายผ้าในสมัยปัจจุบัน ปัจจุบันพบว่ามีลวดลายผ้าที่มีลักษณะร่วมกันกับลายผ้าในอดีต โดยแบ่งเป็นลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากพืชและสัตว์ ได้แก่ เช่น ลายก้านขด ลายกลีบบัว ลายช้าง หงส์ นกยูง ลายต้นสน ลายใบไม้ เป็นต้น ปัจจุบันผ้าไหมยังคงเป็นหัตถกรรมพื้นเมืองของไทย พบได้ทั่วไปทุกภูมิภาค ในภาคอีสานมีการกำหนดแม่ลายมัดหมี่เป็นลายพื้นฐาน 7 ลาย ได้แก่ หมี่ข้อ หมี่โคม หมี่บักจับ หมี่ก้นน้อย หมี่ดอกแก้ว หมี่ขอ หมี่ใบไม้ (คณะกรรมการส่งเสริมสินค้าไหมไทย,2526)

2.2.6 ลักษณะของลวดลาย

เพียงจิตต์ มาประจาง และเพยาว์ อุ่นศิริ (2529 : 8) ได้เสนอแนวความคิดในการแบ่งกลุ่มลวดลายของผ้าที่พบในภาคอีสาน โดยเฉพาะผ้าทอลายขีดว่า แบ่งออกได้เป็นสี่กลุ่มตามลักษณะทางศิลปกรรม คือ กลุ่มลวดลายเรขาคณิต กลุ่มลวดลายที่เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กลุ่มลวดลายพัฒนา และกลุ่มลวดลายผสม ซึ่งแต่ละลวดลายยังแบ่งออกได้ดังนี้

1) ลวดลายเรขาคณิต คือลวดลายที่มีโครงสร้างหลักเป็นรูปทรงเรขาคณิต แบ่งออกเป็น 6 กลุ่มลวดลาย คือ

- (1) ลวดลายเส้นตรง เช่น ลวดลายลายเสาร่อง ลวดลายสามใบไม้ใหญ่
- (2) ลวดลายสามเหลี่ยม เช่น ลวดลายกาบ
- (3) ลวดลายสี่เหลี่ยมจัตุรัส เช่น ลวดลายหมากโม ลวดลายดอกสี่กลีบ
- (4) ลวดลายสี่เหลี่ยมผืนผ้า เช่น ลวดลายสี่เหลี่ยมสลับ
- (5) ลวดลายขนมเปียกปูน เช่น ลวดลายข้าวหลามตัด ลวดลายโคมหัว
- (6) ลวดลายหักงอ เช่น ลวดลายสลับเสา ลวดลายขอเครือ ลวดลายขอกู่เกี่ยว

2) ลวดลายจากธรรมชาติหรือลวดลายสิ่งของเครื่องใช้ คือลวดลายที่ได้แนวคิดมาจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มลวดลาย คือ

- (1) ลวดลายรูปสัตว์ เช่น ลวดลายรูปคน ลวดลายนาค ลวดลายช้าง ฯลฯ
- (2) ลวดลายพรรณไม้ เช่น ลวดลายกาบหลวง ลวดลายดอกแก้ว ฯลฯ
- (3) ลวดลายสิ่งของเครื่องใช้ เช่น ลวดลายธรรมาสัน ลวดลายขันหมาก ฯลฯ

3) ลวดลายพัฒนา คือลวดลายที่ได้จากการนำลวดลายตั้งแต่สองลายขึ้นไป มาประกอบเข้าด้วยกัน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มลวดลาย คือ

- (1) ลวดลายพัฒนาขึ้นพื้นฐาน เช่น ลวดลายสลับกาบ ลวดลายบันไดสวรรค์ ฯลฯ
- (2) ลวดลายพัฒนาขึ้นสูง เช่น ลวดลายขออุ้มหน่วย ลวดลายโคมเก้าขอใหญ่ ฯลฯ
- 4) ลวดลายผสม คือลวดลายที่ปรากฏบนผ้าแพรวา แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มลวดลาย คือ
 - (1) ลวดลายหลัก มี 6 ลวดลาย คือ ลวดลายพันมหาอุ้มหงส์ ลวดลายนาคสี่แขน

ลวดลายนาสองแขน ลวดลายซ่อขันหมาก ลวดลายดาวไต้เครือ และลวดลายดอกกุหลอยหกไม้

(2) ลวดลายแถบ มี 2 ลวดลายย่อย คือ ลวดลายดอกดาวหมู่ และลวดลายดอกแบกขอ
ประเภทของผ้าไหมมัดหมี่ที่มีลวดลายมีลักษณะเฉพาะตัว โดยผู้ทอจะกำหนดลวดลายแล้วมัด
ลวดลายบนเส้นด้ายซึ่งเป็นลำหมี่ จากนั้นจึงนำไปย้อมสีและทอตามลำดับ ลวดลายของผ้ามัดหมี่
จัดแบ่งออกเป็น 5 ประเภทดังนี้

1) ลวดลายดอกไม้ รวมถึงส่วนอื่นๆ ของพืช เช่น ใบ ผล หรือราก ได้แก่ ลวดลายดอกมะเขือ
ลวดลายแตงโม ลวดลายดอกแก้ว ลวดลายต้นสน เป็นต้น

2) ลวดลายสัตว์ เป็นลวดลายที่เกิดจากการนำโครงร่างของสัตว์มาใช้ในการออกแบบ เช่น
ลวดลายไก่ฮู ลวดลายนกยูง ลวดลายช้างคู่ ลวดลายนาครเกี้ยว เป็นต้น

3) ลวดลายเรขาคณิต เป็นลวดลายที่นำรูปทรงเรขาคณิตมาทำให้เกิดลวดลายต่างๆ
ได้แก่ ลวดลายโคมห้า ลวดลายโคมเจ็ด ลวดลายโคมเก้า เป็นต้น

4) ลวดลายสมัยใหม่ เช่น ลวดลายฟองน้ำ ลวดลายน้ำพอง ลวดลายกุญแจไม้ไข ลวดลาย
ขันหมาก ลวดลายบายศรี เป็นต้น

5) ลวดลายภาพของจริง เป็นลวดลายของภาพทิวทัศน์เรื่องราวต่างๆ เช่น ลวดลายมหา
เวสสันดร ลวดลายบุษบา เป็นต้น

ลวดลายที่พบเห็นในชีวิตประจำวันมีหลายลักษณะที่หลากหลายและแตกต่างกัน มีตั้งแต่
ลวดลายเรียบง่าย ไปจนถึงลวดลายที่มีความละเอียดซับซ้อน ลักษณะของลวดลายที่ปรากฏก็จะให้
ความรู้สึกแตกต่างกันออกไป การแบ่งลักษณะลวดลายจึงสามารถแบ่งได้หลายประเภท อ้อยทิพย์ พลศรี
(2541:47-52) จึงได้สรุปแนวทางการจัดแบ่งลักษณะของลวดลาย ดังนี้

1) แบ่งลักษณะตามเรื่องราวของผลงาน โดยยึดเอาแนวของเนื้อหาที่สื่อระหว่างกันและกัน
มี 5 ประเภท คือ

(1) ลวดลายโบราณ คือ ลวดลายที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม มักแสดงถึงวิถีชีวิตของสังคมนั้นๆ เช่น
ลวดลายประจำชาติ ลวดลายท้องถิ่น เป็นต้น

(2) ลวดลายเหมือนจริง คือ ลวดลายที่แสดงถึงเรื่องราวต่างๆ ที่ต้องการสื่อให้คนในสังคม
เข้าใจ โดยมักใช้วิธีการเลียนแบบธรรมชาติในการสร้างสรรค์ลวดลาย

(3) ลวดลายจินตนาการ คือลวดลายที่นักออกแบบอาศัยประสบการณ์ การรับรู้สร้าง
ลวดลายให้มีลักษณะที่ต่างไปจากความจริง ทำให้ผลงานประเภทนี้ดูแปลกตา และเกิดรูปแบบที่
หลากหลาย

(4) ลวดลายล้อเลียน คือลวดลายที่มักสร้างขึ้นให้ทันสมัยหรือเป็นเรื่องราวที่คนกำลัง
สนใจในช่วงระยะเวลาสั้น ซึ่งบางครั้งก็ออกแบบในรูปของการ์ตูน เป็นต้น

(5) ลวดลายนามธรรม คือลวดลายที่ไม่เน้นเนื้อหาให้คนในสังคมเข้าใจ แต่จะแสดงออกใน
ลักษณะความงามตามความพอใจของนักออกแบบ โดยอาศัยองค์ประกอบต่าง ๆ มาเป็นสื่อแทนค่า
ความรู้สึกมากกว่า

2) แบ่งลักษณะตามรูปแบบที่ปรากฏในตัวผลงาน เป็นการแบ่งลักษณะของลวดลายโดย
พิจารณาจากรูปแบบที่แตกต่างกัน จัดเป็น 3 ประเภท ดังนี้

(1) ลวดลายธรรมชาติ คือลวดลายที่สร้างขึ้นโดยอาศัยรูปแบบจากธรรมชาติเป็นสื่อหรือแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงาน ซึ่งอาจจะเหมือนจริงหรือตัดทอนบางส่วน แต่ยังคงลักษณะของธรรมชาติอยู่

(2) ลวดลายเรขาคณิต คือลวดลายที่ยึดรูปแบบของรูปทรงเรขาคณิตเป็นหลักในการออกแบบ ซึ่งสร้างสรรค์ได้ทั้งผลงาน 2 มิติ และ 3 มิติ

(3) ลวดลายอิสระ คือลวดลายที่เป็นตามแนวคิดของผู้ออกแบบอย่างอิสระ ไม่ติดอยู่กับทรงของธรรมชาติหรือเรขาคณิต มักเน้นลายเส้นที่ลื่นไหลไปตามจินตนาการ

3) แบ่งลักษณะตามการสร้างสรรค์ผลงาน ซึ่งการออกแบบประเภทนี้มักคำนึงถึงเทคนิควิธีการ หรือประเภทของการออกแบบเป็นหลัก ในการจัดแบ่งลักษณะจึงมีลักษณะที่หลากหลายมาก ในที่นี้ขอแบ่งโดยสังเขปเป็น 4 ประเภท ดังนี้

(1) ลวดลายศิลปศึกษา เป็นลวดลายที่นำเอาเทคนิคต่างๆ ทางศิลปะมาสร้างสรรค์ให้เกิดลวดลาย เช่น เทคนิคการแบ่งสี เทคนิคการพิมพ์ผิวขน ผิวยืด เทคนิคการปะติด เป็นต้น

(1) ลวดลายสัญลักษณ์ มักแสดงออกในลักษณะที่เรียบง่ายและสามารถสื่อความหมายได้ดี เช่น สัญลักษณ์ของบริษัทหรือหน่วยงานต่างๆ สัญลักษณ์ของสินค้า เป็นต้น

(1) ลวดลายตัวอักษร นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน เพราะตัวอักษรเข้ามามีบทบาททุกวงการ การออกแบบลวดลายตัวอักษรในงานลักษณะต่างๆ มีความสำคัญและนักออกแบบจะต้องศึกษาทำความเข้าใจกับลักษณะงานนั้นๆ จึงทำให้การออกแบบลวดลายตัวอักษรน่าสนใจและสมบูรณ์แบบ

(1) ลวดลายสมัยนิยม เป็นลวดลายที่กำลังนิยมกันอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งมักจะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพราะการแข่งขันทางการตลาดสูง นักออกแบบต้องติดตามข่าวสารต่างๆ ให้ทันสมัยอยู่เสมอ เช่น ลวดลายบางอย่างอาจจะได้จากภาพยนตร์ที่กำลังมีชื่อเสียง หรือดารานักทรงดังในช่วงนั้นๆ เป็นต้น

2.2.7 ลวดลายผ้ากับความเชื่อพื้นบ้าน

ลวดลายและสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในศิลปะผ้าทอไทยนั้นเชื่อกันว่ามีความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อของคนไทยที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ เราอาจศึกษาเปรียบเทียบลวดลายสัญลักษณ์เหล่านี้กับสัญลักษณ์อย่างเดียวกันที่ปรากฏอยู่ในศิลปะประเภทอื่น ๆ เช่น ในจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และแม้แต่ในตำนานพื้นบ้านที่เล่าขานสืบทอดกันมา หรือในวรรณกรรมต่าง ๆ ลวดลายที่เชื่อมโยงกับความเชื่อพื้นบ้านไทยอย่างเห็นได้ชัด มีดังนี้

สัญลักษณ์งูหรือนาค งูหรือนาคปรากฏอยู่ในลายผ้าพื้นเมืองของคนไทยกลุ่มต่างๆ เกือบทุกภูมิภาคของประเทศ โดยเฉพาะในล้านนาและในอีสาน นอกจากนี้ยังพบในศิลปะของกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไท ที่อาศัยอยู่นอกดินแดนของไทยในปัจจุบัน เช่น ในสิบสองปันนา ในลาว อีกด้วย

ในแถบกลุ่มแม่น้ำโขง คนไทยและคนลาวต่างมีความเชื่อสืบทอดกันมา เรื่องพญานาค ซึ่งอาศัยอยู่ที่เมืองบาดาลใต้แม่น้ำโขง จนกระทั่ง ทุกวันนี้ผู้คนในแถบนี้นักยังเชื่อว่าเวลามิงงานบุญ ประเพณี เช่น งานไหลเรือไฟ พญานาคก็จะขึ้นมาเล่นลูกไฟด้วย ดังที่มีผู้เห็นลูกไฟขึ้น จากลำน้ำในช่วงเทศกาลงานไหลเรือไฟเป็นประจำเกือบทุกปี

สัญลักษณ์หรือห่านหรือหงส์ นกหรือหงส์เป็นสัญลักษณ์สำคัญที่ปรากฏอยู่ในศิลปะผ้าทอพื้นบ้านในภาคเหนือของไทยเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ก็มีปรากฏมากในผ้าทอมือของลาวสิบสองปันนา และในหมู่พวกคนไทในเวียดนาม

ในสถาปัตยกรรมล้านนาและล้านช้างจะพบนกหรือหงส์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญประดับอยู่บนหลังคาโบสถ์ คู่กับสัญลักษณ์นาค หรือบางแห่งก็มีแต่หงส์ประดับอยู่ตามจุดต่าง ๆ ในวัดในสิบสองปันนา สัญลักษณ์นกหรือหงส์หรือนกยูง จะปรากฏอยู่ทั่วไปทั้งในจิตรกรรม สถาปัตยกรรม และบนผืนผ้านกยูงเป็นสัญลักษณ์ที่ รัฐบาลจีนปัจจุบัน ได้นำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของยูนาน และได้มีการประดิษฐ์นาฏลีลาสมัยใหม่ซึ่งใช้แสดงเป็นสัญลักษณ์ของชาวไทลื้อในสิบสองปันนา เรียกว่า ระบำนกยูง

การทอลายขีด คือการคัดเก็บยกเส้นด้ายยืนพิเศษ ให้เกิดเป็นลวดลาย แล้วสอดเส้นด้ายพุ่งไปตลอดแนวของความกว้างของหน้าผ้า ทำให้เกิดลายขีดในแต่ละแถวเป็นลายขีดสีเดียวกัน

การยก เป็นเทคนิคการทอยกสายให้เห็นเด่นชัด มีลักษณะคล้ายกับการทอลายขีด แต่ใช้เส้นพุ่งพิเศษ เช่น ไหม ดิ้นเงิน ดิ้นทอง มีชายมีเชิง ซึ่งขั้นตอนยุ่งยากกว่าผ้าทอลายขีดมาก

การจก เป็นเทคนิคการทอลวดลายบนผืนผ้า ด้วยวิธีการเพิ่มด้ายพุ่งพิเศษเข้าไปขณะที่ทอเป็นช่วง ๆ ไม่ติดต่อกันตลอดหน้ากว้างของผ้ากระทำโดยใช้ไม้หรือขนเม่นหรือนิ้วมือ ยกหรือจกด้วยเส้นยืนขึ้น แล้วสอดเส้นพุ่งพิเศษต่อไปตามจังหวะของลวดลาย สามารถสลับสีได้หลากหลายสี

การทอลายน้ำไหล เป็นเทคนิคการทอแบบลายขีดธรรมดา แต่ใช้ด้ายหลากสีพุ่งเกาะเกี่ยวกันเป็น ช่วง ๆ ให้เกิดจังหวะของลายน้ำไหล เป็นลักษณะเฉพาะของชาวเมื่อน่าน เรียกกรรมวิธีการทอนี้ว่า "ล้วง" แต่ชาวไทลื้อ อำเภอเชียงของ และเชียงคำ จังหวัดเชียงราย เรียกว่า "เกาะ" เทคนิคนี้อาจดัดแปลงพัฒนาเป็นลายอื่น ๆ เรียกว่าลายผักแว่น ลายจรวด ฯลฯ เป็นต้น

การยกมุก เป็นเทคนิคการทอ โดยใช้เส้นยืนพิเศษเพิ่มบนที่ทอผ้าลายยกบนผ้าเกิดจากการใช้ตะกอลอยยกด้ายยืนพิเศษ ลวดลายที่เกิดจากเทคนิคนี้คล้ายกันมากกับลวดลายที่เกิดจากเทคนิค ขิด จก แทบจะแยกไม่ได้เลยสำหรับผู้ที่ไม่เข้าใจเรื่องเทคนิคการทอผ้าที่ลึกซึ้ง ชาวไทยพวนที่ตำบลหาดเสี้ยว จังหวัดสุโขทัย และที่ อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ใช้เทคนิคนี้ในการทอส่วนที่เป็นตัวขึ้น บางครั้งอาจจะนำเชิงขึ้นมาต่อเป็นตีนจกเรียกว่า ขึ้นมุก

การมัดหมี่ เป็นเทคนิคการมัดเส้นพุ่งหรือเส้นยืน ให้เป็นลวดลายด้วยเชือกกล้วยหรือเชือกฟางก่อนนำไปย้อมสี แล้วกรอด้วยให้เรียงตามลวดลาย ร้อยใส่เชือกแล้วนำมาทอ จะได้ลายมัดหมี่ที่เป็นทางกว้างของผ้า เรียกว่า มัดหมี่ เส้นพุ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมในบ้านเรา มีการทำผ้ามัดหมี่เส้นยืนบ้างในบางจังหวัดเช่นจังหวัดเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ราชบุรี เพชรบุรี ส่วนใหญ่เป็นผ้าขาวเขา บางผืนใช้การทอสลับกับลายขีด ซึ่งช่วยเพิ่มความวิจิตรงดงามให้แก่ผืนผ้า

2.2.8 ผ้าขึ้น

ผ้าที่มนุษย์ใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มนั้น มีวิวัฒนาการขึ้นมาพร้อมกับประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ นับตั้งแต่มนุษย์โบราณได้รู้จักนำไปไม้ เปลือกไม้ มาใช้ปกปิดร่างกาย จนกระทั่งได้รู้จักการทอผ้าขึ้นใช้ สร้างสรรค์การแต่งกายให้มีความงดงาม ความสะดวกความเหมาะสมกับการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม กลายมาเป็น อารยธรรมการแต่งกาย ซึ่งเปรียบเสมือน “ภาษาทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกที่มาและเรื่องราวได้ตั้งแต่แรกเห็น โดยเฉพาะถ้าหากเอ่ยถึงผ้าไทย น่าจะเห็นพ้องต้องกันว่า อันดับแรกที่นึกถึง

คือ ผ้าที่มีความงดงามวิจิตรพิสดาร จนเกินกว่าจะสวมใส่ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งน่าจะเป็นผ้าที่ติดตาจากภาพในอดีตที่เคยเห็นเป็นภาพวาดหรือภาพถ่าย ซึ่งอาจจำแนกได้เป็นผ้าแนวราชสำนัก โดยให้น้ำหนักที่ “ผ้าจีน” และลำดับที่สองเป็นภาพ “ผ้าถุง” ซึ่งน่าจะเป็น ผ้าจีนไหมมัดหมี่ ผ้าปาเต๊ะ ผ้าพิมพ์ลาย หรือชีนริ้วขวาง ตามแต่ประสบการณ์เฉพาะของผู้คิด ซึ่งทั้งผ้าจีนและผ้าถุง เป็นสิ่งที่สอดคล้องต้องกัน และเป็นความภูมิใจอย่างยิ่งที่ผ้าจีน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมผ้าผืนของเอเชีย ยังคงเป็นตัวแทนของผ้าไทย (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,2548)

2.2.10 ผ้าทอพื้นบ้านหรือผ้าทอพื้นเมือง

ผ้าทอพื้นบ้านหรือผ้าทอพื้นเมือง คือผ้าที่ชาวบ้านหรือคนพื้นเมือง ทอขึ้นมาใช้เองตามวิถีวัฒนธรรมของชนกลุ่มนั้น ๆ ตามศักยภาพและทักษะของแต่ละคน มีรายละเอียดเป็นของตัวเองอย่างอิสระ ใช้ฝ้ายหรือไหมพื้นบ้าน เช่นมือ สาวมือ พอกย้อมโดยใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น เป็นกระบวนการตามภูมิปัญญาเฉพาะถิ่น ทำให้เกิดเป็น “ ผ้าจีน” ที่มีเอกลักษณ์ของชุมชนอย่างชัดเจน เช่น ชิ้นลายน้ำไหลของชาวไทลื้อ ชิ้นตีนจกเมืองล่อง ผ้าแพรวาบ้านโพน ภาพลัคน์ หรือผ้าที่ทอตามพิธีกรรม เช่น ตุ้มพระธาตุของอีสาน ตุ้มแมงมุมของลับล้อ ผ้าพื้นบ้านแท้ๆ เหล่านี้ จะออกมาในรูปแบบของผ้าผืนสำเร็จขนาดเล็กหรือใหญ่ ใช้ตามศิลปะการนุ่งห่มของแต่ละชุมชน เช่น ผ้าถุงโจงกระเบน ผ้าแถบ ผ้าสบ ผ้าขาม้า ผ้าเตี่ยว และโสร่ง เป็นต้น เป็นผ้าผืนเดียวกับสำหรับของอินเดียและกิโมโนของญี่ปุ่น

การทอผ้าของชาวบ้านในสมัยก่อน ที่ทำให้เกิดอัตลักษณ์ของกลุ่ม เนื่องจากผู้ทอผ้าใช้เองทุกคนจะดึงเอาศักยภาพของตนถ่ายทอดโดยการออกแบบลวดลายและทอให้เกิดชิ้นงานที่ต้องการเกิดเป็นอัตลักษณ์เฉพาะตนที่หลากหลายแตกต่างกันไปตามบรรพบุรุษที่แต่ละกลุ่มแต่ละชุมชนสืบทอดมาด้วยเหตุนี้ทำให้ผ้าที่ใช้ตามวิถีวัฒนธรรมของชนชาติหนึ่งจะมีระเบียบอัตลักษณ์ของชุมชนที่บรรจบอย่างเดียวกัน แต่จะแสดงอัตลักษณ์เฉพาะตนของผู้ทอในรายละเอียดทั้งหมดที่ไม่มีความเหมือนกัน เช่น ชิ้นของชาวกะเหรี่ยงสะกอ แม่ฮ่องสอน มีการใช้เส้นสีขาว แดง ดำ เป็นหลักเช่นเดียวกัน ตั้จหะและรายละเอียดไม่เหมือนกัน หรือโสร่งชายของชาวกะเหรี่ยงโปว์ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี จะมีริ้วขวางตลอดผืนอย่างเดียวไม่ใส่รายละเอียดอื่น ๆ และไม่จำกัดสี ขอเพียงแต่ริ้วขวางสม่ำเสมอทั้งผืนก็พอ ซึ่งถ้ามองในภาพรวมแล้วจะทำให้เราเข้าใจและรับรู้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของคนกลุ่มนี้ แต่เมื่อมองในรายละเอียดของบุคคลแล้ว จะเห็นความเป็นตัวของตัวเองในแต่ละคนที่สำแดงออกมาได้โดยอิสระ ไม่มีอุปสรรคในการสร้างสรรค์ชิ้นงาน อนึ่ง เมื่อมองในด้านการออกแบบเครื่องแต่งกาย หากพิจารณาอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า มีความหลากหลายยิ่งของรูปแบบเครื่องนุ่งห่มของชนพื้นบ้านในประเทศไทย ซึ่งถ้านำมาประชันกันครบทุกชาติพันธุ์จะเป็นความอลังการทางการออกแบบที่ยิ่งใหญ่อย่างยิ่ง (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,2548)

2.3 บริบทชุมชนบ้านนาเสียวที่เกี่ยวกับการทอผ้าไหม

2.3.1 บริบทชุมชนบ้านนาเสียว

บ้านนาเสียว ตำบลนาเสียว อำเภอจังหวัดชัยภูมิ เป็นหมู่บ้านที่ประวัติการก่อตั้งชุมชนมานานกว่า 115 ปี ซึ่งได้อพยพมาจากบ้านเล้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณลำห้วยเสียว แต่เนื่องจาก

บริเวณดังกล่าวเป็นที่ลุ่มจึงทำให้เกิดน้ำท่วมเป็นประจำ จึงได้อพยพมาอยู่ในบริเวณปัจจุบันนี้ ในอดีตสภาพแวดล้อมและทรัพยากรของบ้านนาเสียวมีความอุดมสมบูรณ์ จึงมีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่จนกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ปัจจุบันจึงได้แยกการปกครองออกเป็น 3 หมู่ ได้แก่ หมู่ที่ 1, 8 และ 11 อาชีพหลักของชาวบ้านจากอดีตจนถึงปัจจุบันคือการทำนา จากสภาพพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมต่อการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ผู้หญิงที่เป็นแม่บ้านและอยู่ในชุมชนเกือบทุกครอบครัวจะปลูกหม่อน เลี้ยงไหม และทอผ้าไหม ปัจจุบันกลุ่มแม่บ้านจึงมีอาชีพเสริมที่สำคัญคือการทอผ้าไหม และผู้ที่ทอผ้าส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นผู้สูงอายุ บ้านนาเสียวได้รับการพัฒนาเป็นชุมชนใหม่เข้มแข็งของจังหวัดชัยภูมิในปี 2547

2.3.2 บริบทกลุ่มอาชีพทอผ้าไหมบ้านนาเสียว

การรวมกลุ่มสตรีทอผ้าไหมบ้านนาเสียวเริ่มก่อตั้งครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2519 โดยได้รับการสนับสนุนจากพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยภูมิ มีนางมโน กองแก้ว เป็นประธานกลุ่ม มีการดำเนินงานทอผ้าในลักษณะครบวงจร คือใช้วัตถุดิบทุกอย่างในชุมชนในการผลิตและจำหน่ายเอง ปัจจุบันกลุ่มอาชีพทอผ้าไหมบ้านนาเสียว ตั้งอยู่บ้านเลขที่ 263 หมู่ 1 ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ประธานกลุ่มคนปัจจุบันคือ นางจุไรรัตน์ เค้านาวัง มีสมาชิกจำนวน 150 คน มีอายุระหว่าง 42 – 75 ปี สมาชิกทุกคนมีประสบการณ์ในการทอผ้าตั้งแต่ 10 ปีขึ้นไป มีความรู้และมีความเชี่ยวชาญในกระบวนการผลิตผ้าไหมทุกขั้นตอน มีทั้งทอผ้าของตัวเองสำหรับการทอผ้าที่บ้านทุกคน กลุ่มอาชีพทอผ้าไหมบ้านนาเสียวได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัด เช่น สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยภูมิ สำนักงานเกษตรจังหวัดชัยภูมิ สหกรณ์จังหวัดชัยภูมิ และศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติฯ ชัยภูมิ ทั้งในด้านการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการผลิตเส้นไหมและการทอผ้าไหม สนับสนุนวัสดุและอุปกรณ์เกี่ยวกับการปลูกหม่อน เลี้ยงไหมและการทอผ้าไหม ปีพ.ศ. 2547 ได้รับคัดเลือกเป็นผลิตภัณฑ์ระดับสี่ดาวตามโครงการคัดสรรสุดยอดหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ไทย และยังได้รับคัดเลือกจากสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยภูมิ เพื่อพัฒนาเป็นชุมชนใหม่เข้มแข็ง ต้นแบบของจังหวัดชัยภูมิ เนื่องได้รับการพิจารณาแล้วว่าเป็นหมู่บ้านที่มีกระบวนการผลิตไหมแบบดั้งเดิมครบวงจรที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ส่งผลให้บ้านนาเสียวได้รับคัดเลือกเป็นหมู่บ้าน OTOP ต้นแบบของอำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

การทอผ้าไหมบ้านนาเสียวจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่ยังทอสดลายโบราณและลวดประยุกต์ตามที่ผู้ทอเห็นว่าสวยงาม จึงยังไม่มีลวดลายที่โดดเด่นเป็นอัตลักษณ์ผ้าไหมบ้านนาเสียว เนื่องจากลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ส่วนใหญ่ที่มีการทอในชุมชนต่างๆ ทั้งชุมชนใกล้เคียง ภายในจังหวัด และต่างจังหวัด โดยเฉพาะในภาคอีสานลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ส่วนใหญ่ของแต่ละท้องถิ่นจะมีลักษณะของรูปแบบและลวดลายคล้ายกัน ไม่มีความแตกต่างกันมากพอที่จะสามารถบ่งบอกได้อย่างชัดเจนว่าเป็นลวดลายผ้าของชุมชนใด แต่พบว่าในบางจังหวัดได้มีการกำหนดลวดลายผ้าไหมมัดหมี่เป็นลายประจำจังหวัด เช่น ลาย

ด้วยเหตุนี้ ผ้าไหมมัดหมี่บ้านนาเสียวจึงมีรูปแบบและลวดลายคล้ายกับลายผ้าไหมมัดหมี่ของชุมชนอื่น ๆ ไม่มีรูปแบบและลวดลายที่โดดเด่นและเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษาชุมชนบ้านนาเสียวหลายครั้ง และได้พูดคุยเกี่ยวกับแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับลวดลายผ้าไหมบ้านนาเสียวกับสมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านนาเสียว และทำให้ทราบความต้องการของสมาชิกกลุ่มทอผ้า ที่จะค้นหาลายผ้าโบราณของชุมชนเพื่อนำมาออกแบบลวดลายผ้าไหมอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านนาเสียว

ผู้วิจัยจึงได้ให้ความร่วมมือกับสมาชิกกลุ่มทอผ้าเพื่อร่วมกันค้นหาลายผ้าโบราณของชุมชนเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการออกแบบผ้าไหมอัตลักษณ์บ้านเสียว เพื่อบอกถึงชุมชนบ้านนาเสียวแหล่งผ้าไหมที่มีคุณภาพและเป็นชุมชนไหมเข้มแข็งต้นแบบของจังหวัดชัยภูมิ เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจ และเป็นการสร้างความตระหนักในคุณค่าของผ้าทอพื้นบ้าน ซึ่งสามารถสร้างรายได้เสริมแก่ช่างทอผ้าได้เป็นอย่างดี เพื่อมรดกทางวัฒนธรรมด้านภูมิปัญญาการทอผ้าที่สั่งสมมาอย่างยาวนานได้รับการสืบทอดต่อไป

2.4 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีดังนี้

ธนพร เวทย์ศิริยานันท์ (2548 : 103 - 105) ได้ศึกษาภูมิปัญญาผ้าไหมของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรบ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ พบว่าลวดลายผ้าไหมกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา สิ่งแวดล้อม สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน และการแพร่กระจายของอิทธิพลจากต่างวัฒนธรรม ผ้าไหมมีบทบาทหน้าที่แสดงถึงภูมิปัญญาของช่างทอผ้าไหม สถานภาพทางสังคม คุณค่าทางจิตใจ และแสดงคุณค่าในเชิงเศรษฐกิจ และมีการสืบทอดภูมิปัญญาเรื่องผ้าไหมให้กับชนรุ่นหลังอย่างต่อเนื่อง คนรุ่นใหม่จะสร้างสรรค์ลวดลายผ้าไหมใหม่ ๆ จากลายภูมิปัญญาดั้งเดิมได้อย่างมากมาย เป็นการผสมผสานและบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากล ให้เข้ากับยุคสมัย การถ่ายทอดภูมิปัญญาทอผ้า ไม่จำเป็นต้องเรียนรู้จากคนในครอบครัวแต่เพียงอย่างเดียวเหมือนสมัยก่อน เพราะมีหน่วยงานของรัฐและเอกชนให้การสนับสนุนโดยการอบรมให้ความรู้แบบครบวงจร ให้สามารถการคิดสร้างสรรค์ลวดลายใหม่ ๆ เพื่อความทันสมัยและตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค

นวลอนงค์ ประทุมเนตร (2550 : บทคัดย่อ) ศึกษาวิจัยเรื่อง อัตลักษณ์ลายผ้าสาเกตกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและทางวัฒนธรรมจังหวัดร้อยเอ็ด มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของลายผ้าสาเกตและพัฒนาการของลายผ้าสาเกตที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม จังหวัดร้อยเอ็ด ผลการศึกษาพบว่า ลายผ้าสาเกต ได้มาจากลวดลายที่เกิดขึ้นจากจินตนาการของช่างมัดหมี่ที่ได้จินตนาการถึงวิถีชีวิตของกลุ่มชนห้ากลุ่มที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่ กลุ่มไท-ลาว กลุ่มไท-อีสาน กลุ่มไท-เขมร กลุ่มไท-ส่วย และกลุ่มผู้ไท ทั้งห้ากลุ่มมีความเชื่อเรื่องการทอผ้าและความเชื่อเรื่องพุทธศาสนา ยังมีองค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการทอผ้า ทอผ้าไหมมัดหมี่ การประยุกต์ลวดลายมัดหมี่ มาผสมผสานกันเป็นลายใหม่ นอกจากนี้ยังได้ศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการทอผ้าไหม การมัดหมี่ ผลการถ่ายทอดทำให้เกิดการอนุรักษ์และสืบทอดการทอผ้าไหม การปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม ขบวนการปฏิบัติดังกล่าวรวมกันเป็นกลุ่มทุกอำเภอในเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด

สุนทร เกตุสุชาติ (2552 : 107-108) ศึกษาวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น สาขาหัตถกรรมพื้นบ้าน กรณีศึกษาบ้านหนองเหียง อำเภอพนมสนธิคม จังหวัดชลบุรี พบว่า องค์ประกอบในการถ่ายทอดภูมิปัญญา ประกอบด้วยแหล่งความรู้ในการถ่ายทอด ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด และวิธีการถ่ายทอด วิธีการถ่ายทอดมี 7 วิธี คือ 1) แบบมุขปาฐะ เป็นการเรียนรู้จากบรรพบุรุษ มีการถ่ายทอดรูปแบบการทำเครื่องจักสานต่อเนื่องกันมา เนื่องจากความจำเป็นในด้านประโยชน์การใช้สอย แหล่งความรู้คือ ครอบครัว ตั้งแต่พ่อแม่สอนลูก พี่สอนน้อง เป็นต้น เมื่อผู้รับการถ่ายทอดได้เห็นและจดจำวิธีการทำรูปแบบเครื่องจักสานได้แล้ว ก็จะฝึกทำไปเรื่อยๆ จนเกิดความชำนาญในที่สุด ถ้าตรงไหน

ทำไม่ได้จะมีผู้ใหญ่ให้คำแนะนำ 2) แบบการสาธิต เป็นถ่ายทอดการเรียนรู้แบบอธิบายประกอบการสาธิต ผู้ถ่ายทอดได้แก่ พ่อ แม่ หรือวิทยากร มีการสาธิตทำให้ดูและให้ฝึกทำไปพร้อมๆกัน 3) การสอนแบบตัวต่อตัว เป็นการเรียนรู้โดยวิธีการบอกเล่าให้ผู้รับการถ่ายทอดทำตามแบบตัวต่อตัว 4) แบบการสังเกต เป็นการเรียนรู้โดยการสังเกตผู้ถ่ายทอดแล้วทดลองทำเอง 5) แบบการฝึกฝนด้วยตนเอง จากการที่บรรพบุรุษในครอบครัวมีการทำเครื่องจักสานสืบทอดกันมาช้านาน โดยทำมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ทำให้มีความเคยชินกับเครื่องจักสาน เนื่องจากได้พบเห็นทุกวัน เมื่อต้องการทำก็สามารถทำเองได้โดยไม่ต้องมีใครสอน ซึ่งวิธีการนี้ปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่ แต่ในบางครั้งการถ่ายทอดการเรียนรู้ด้วยวิธีนี้ จะใช้ควบคู่กับการถ่ายทอดวิธีการเรียนจากบรรพบุรุษไปด้วย ถ้าเป็นเครื่องจักสานที่ทำยาก เช่น การทำเข้าขอบกระบุง ซึ่งจะเข้าขอบให้กลมทำได้ยากต้องให้พ่อสอนให้ทำ 6) แบบฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน เนื่องจากความถนัดในการทำเครื่องจักสานของแต่ละครอบครัวไม่เหมือนกัน เช่น บางครอบครัวมีความถนัดในการทำกระบุง บางครอบครัวมีความถนัดในการทำตะกร้า จึงต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้กัน ซึ่งวิธีการถ่ายทอดจะเป็นการบอกเล่าด้วยปากเปล่า โดยผู้เรียนจะนำตอกไปและให้สอน ผู้สอนจะสอนโดยการปฏิบัติจริง บอกวิธีการทำด้วยการบอกเล่า หรือบางครั้งคนในหมู่บ้านก็จะรวมกลุ่มกันทำเครื่องจักสาน ถ้าติดขัดตรงไหนก็จะถามตรงนั้นเลย ทำให้ทำเครื่องจักสานชนิดนั้นได้รวดเร็ว และการสอนก็จะเป็นการปิดบังความรู้และ 7) แบบฝึกอบรมจากหน่วยราชการ ได้แก่ กรมพัฒนาชุมชน ได้นำกลุ่มจักสานไปศึกษาเรียนรู้การทำตะกร้าดอกพิกุล ซึ่งทำให้บุคคลที่ได้รับการถ่ายทอดได้นำความรู้วิธีการทำ มาปฏิบัติและเผยแพร่แก่คนในชุมชน

วลัยลักษณ์ อริยสัจเวคิน (2552 : บทคัดย่อ) ศึกษาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษา ผ้าจกคูบัว ตำบลคูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี พบว่า ในท่ามกลางความหลากหลายและบริบทของสังคมโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ชุมชน ไทย-ยวน ราชบุรี ยังคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมที่ชุมชนผลิตขึ้นมาใช้เองและแสดงถึงความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ซึ่งได้แก่ ภูมิปัญญาการทอผ้าจก มาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างชุมชน รวมถึงการเปิดรับความรู้จากภายนอก เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าจกของตนเอง โดยมีการจัดการความรู้เรื่องผ้าจก มีการจัดพิมพ์องค์ความรู้ในลักษณะของหนังสือ นำเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์มาใช้จัดเก็บองค์ความรู้และเป็นสื่อการเรียนการสอน สร้างพิพิธภัณฑ์รวบรวมวัตถุที่เป็นตัวแทนขององค์ความรู้ ด้านการกระจายองค์ความรู้สู่ชุมชน มีการจัดตั้งสถานที่ทอผ้าจก มีการเสริมหลักสูตรการเรียนการสอนการทอผ้าจกภายในและภายนอกชุมชน และโครงการสร้างศักยภาพการทอผ้าให้กับช่างฝีมือทอผ้าจกในตำบลคูบัว

วลัยภรณ์ เยาดำ (2552 : 74-76) ศึกษาวิจัยเรื่องการรวบรวมภูมิปัญญาเกี่ยวกับลายผ้าทอนาหมื่นศรี ตำบลนาหมื่นศรี อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมภูมิปัญญาของชาวบ้านเกี่ยวกับลายผ้าทอของตำบลนาหมื่นศรี เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไป ได้ศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับลายผ้าทอของนาหมื่นศรี ผลการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาเกี่ยวกับผ้าทอนาหมื่นศรี สามารถยกระดับเป็นงานศิลปกรรมทอผ้าลายมรดก เป็นงานประณีตซับซ้อน ต้องมีสมาธิสูง ซึ่งจะส่งผลต่อปัญญาเกิดความสงบ มองเห็นความงามและเห็นความสัมพันธ์ระหว่างความงามกับความจริง เห็นธรรมชาติ เกิดจินตนาการ เกิดแรงบันดาลใจคิดค้นประดิษฐ์ลายใหม่ๆ ขึ้น ผ้าทอนาหมื่นศรีจะมีลายเฉพาะของผ้าแต่ละชนิด มีลวดลายประจำท้องถิ่นที่ทอได้ละเอียดสวยงาม เป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่น ได้แก่ ลายลูกแก้ว ลายแก้วลูกชิงดวง ลายดอกจัน ลายดาวล้อมเดือน ลายข่อมาลัย ลายช่อลอกอ ลายดอกก ลาย

ดอกมะพร้าว ลายดอกพิกุล ลายดอกเทียน ลายลูกหวาย ลายท้ายมังกร ลายเกสร ลายเม็ดแตง ลายข้าวหลามตัด ลายราชวัตร ลายนกเหว ลายหงส์ ลายตุ๊กตาถือดอกบัว ลายขึ้นนอน ลายตัวหนังสือ ลายประสม

ลายที่มีลักษณะพิเศษในผ้าทอลายมรดกของนาหมื่นศรีประเภทผ้าห่มและผ้าเช็ดหน้ายกดอก คือ การประสมลายต่างๆ ทำให้เกิดลายใหม่ขึ้นได้อีกหลากหลายลาย ลายที่ลงตัวที่สุดคือลายดาวล้อมเดือน ถือเป็นผ้าที่ทอฝีมือกันด้วย เพราะตัวเดือนที่อยู่ในวงล้อมของดาวนี้ คนมีฝีมือก็เอาลายหลายๆ ลายลงไว้ ผืนที่รวมลายได้มากที่สุด 3 ลาย ได้แก่ ลายลูกแก้วใหญ่ ลายลูกแก้วสีหน่วยใน ดอกจัน บางผืนประสมเฉพาะชุดลูกแก้ว แต่ก็มีการเล่นลายด้วยกรอบทำให้ดูเป็นลายหลากหลายขึ้น

การบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่และผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับผ้าทอ ต่างก็บอกว่า ความหมายและที่มาของชื่อลายผ้าทอนาหมื่นศรีนั้น ไม่มีที่มาที่ชัดเจน เนื่องจากในสมัยก่อนการตั้งชื่อลายผ้า จะตั้งจากสิ่งที่อยู่รอบๆ ตัว จากหนังสือ หรือเกิดจากจินตนาการของตัวเอง เช่น ลายดอกมะพร้าว คนทอก็จะไปเห็นดอกมะพร้าว จึงนำมาทอลักษณะคล้ายดอกมะพร้าว และตั้งชื่อว่า ลายดอกมะพร้าว เป็นต้น ปัจจุบันกลุ่มทอผ้านาหมื่นศรี ได้มีการคิดค้นพัฒนาลวดลายใหม่เพิ่มขึ้นมากมาย แต่ก็ยังคงอนุรักษ์ลวดลายดั้งเดิมเอาไว้ ปัญหาและอุปสรรคที่พบคือ ลายผ้าบางลายมีเพียงชื่อที่บอกเล่าต่อกันมา แต่ไม่พบผ้าตัวอย่างลายดังกล่าวทั้งในชุมชนนาหมื่นศรีและชุมชนใกล้เคียง เช่น ลายดอกเข็ม ลายดอกกก ลายดอกมะพร้าว เป็นต้น และพบว่าลายผ้าดั้งเดิมหลายลายถูกละเลยและค่อยๆ สูญหายไปพร้อมกับคนรุ่นเก่า และคนรุ่นใหม่ก็ไม่ได้รู้จักลายผ้าดั้งเดิม

องค์ความรู้และภูมิปัญญาจะมีอยู่ในผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ วัฒนธรรมการถ่ายทอดความรู้ของคนสมัยก่อนโดยเฉพาะเรื่องการทอผ้า จะสอนกันในครอบครัว แม่จะสอนลูกตัวต่อตัว เรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ ใช้เวลายาวนานเป็นปีจึงจะจำได้แม่น

พันธ์ยศ วรเชษฐาวาตร์ (2552 : บทคัดย่อ) ศึกษาลายผ้าเกาะยอเพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลผ้าทอพื้นเมือง เนื่องจากจังหวัดสงขลา มีลวดลายผ้าทอพื้นเมืองที่มีเอกลักษณ์ที่เป็นที่ประจักษ์ของคนทั่วทั้งประเทศ ซึ่งมีลวดลายผ้าทอที่สวยงามเป็นจำนวนมาก และเริ่มมีการสูญหายไป เนื่องจากการถ่ายทอดการทอผ้าจะเป็นการถ่ายทอดแบบรุ่นต่อรุ่น เมื่อคนรุ่นใหม่ไม่สนใจจะสืบสานต่อจะทำให้ลวดลายที่ใช้ในการทอ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของผ้าทอเกาะยอก็จะสูญหายไปด้วย โดยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลลวดลายผ้าทอเกาะยอที่มีอยู่ และที่กำลังจะเลือนหายไป นำมาวิเคราะห์โครงสร้างการยกตะกอ และเขียนเป็นลายทอในรูปแบบกราฟฟิคที่สามารถนำมาใช้ในการทอผ้าได้ โดยได้รวบรวมไว้ 32 ลวดลาย ในรูปของผ้าทอ โครงสร้างการทอ และบันทึกเป็นวิดีโอขั้นตอนการทอผ้า ประวัติของผ้าเกาะยอ สามารถนำไปเผยแพร่ และเป็นข้อมูลสำหรับผู้สนใจผ้าทอเกาะยอ ดังนั้น ลักษณะลวดลายผ้าที่เก็บรวบรวมไว้สามารถที่จะรักษาให้คงอยู่ไม่ให้เลือนหาย และยังสามารถนำไปพัฒนาต่อไปให้มีความก้าวหน้าสืบไป

ทัศนียา นิลฤทธิ์ (2552 : บทคัดย่อ) การพัฒนาลวดลายผ้ามัดหมี่ กรณีศึกษาเส้นกรอบนอกของปราสาทศิขรภูมิเพื่อนำมาใช้ในการออกแบบลายผ้า การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาการออกแบบลวดลายผ้า มัดหมี่โดยศึกษาเส้นกรอบนอกของโครงสร้างปราสาทศิขรภูมิที่มีการถ่ายทอดลวดลายผสมผสาน กับศิลปะแบบลวงตา เพื่อนำผืนผ้ามัดหมี่มาพัฒนาต่อในงานออกแบบเสื้อผ้ายุค 1960 และศึกษาความพึงพอใจด้านภาพรวมจากกลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปะสิ่งทอและผ้ามัดหมี่จำนวน 7 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบเสื้อผ้าจำนวน 5 คน ใช้การสุ่มเลือกแบบเจาะจง และบุคลาการ

สตรีมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ บุคลากรสตรีมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ใช้การสุ่มเลือกแบบบังเอิญ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบร่างลายผ้ามัดหมี่แบบร่างเสื้อ กลุ่มตัวนอกยุค 1960 และแบบสอบถามความพึงพอใจของบุคลากรสตรีที่มีต่อลวดลายผ้าและเสื้อกลุ่มตัวนอกยุค 1960 วิเคราะห์โดยการค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ ค่าร้อยละ ผลการวิจัยพบว่า ผลการคัดเลือกลวดลายผ้ามัดหมี่ของผู้เชี่ยวชาญคือ ลายปราสาทมุมสูง 1 ลายเรขาคณิต 4 ลายนามธรรม 1 และผลการคัดเลือกแบบร่างเสื้อกลุ่มตัวนอก ยุค 1960 จำนวน 9 ตัว ผลการวิเคราะห์แบบประเมินความพึงพอใจของบุคลากรสตรีที่มีต่อ ลวดลายผ้า พบว่า ลายปราสาทมุมสูง 1 ด้านลวดลาย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.78 ลายเรขาคณิต 4 คือ ด้านความงาม มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.77 ลายนามธรรม 1 คือ ด้านลวดลายและด้านสีสันมี ค่าเฉลี่ย เท่ากัน 4.73 ด้านค่าเฉลี่ยความพึงพอใจของ เสื้อกลุ่มตัวนอกยุค 1960 คือ กลุ่มชนเผ่า ลายปราสาท มุมสูง 1 ค่าเฉลี่ยที่สูงที่สุด คือ ความสวยงามของลวดลาย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.67 ลาย เรขาคณิต 4 ค่าเฉลี่ยที่สูงที่สุด คือ ความสัมพันธ์ระหว่างลายผ้าและแบบเสื้อ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.74 ลายนามธรรม รูปแบบ ค่าเฉลี่ยที่สูงที่สุด คือ ความสวยงามของลวดลายเท่ากับ 4.70 กลุ่ม เครื่องแบบลายปราสาท มุมสูง 1 ค่าเฉลี่ยที่สูงที่สุด คือ รูปแบบเสื้อกลุ่มตัวนอกยุค 1960 ลายปราสาทมุมสูง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.74 ลายเรขาคณิต 4 ค่าเฉลี่ยที่สูงที่สุด คือ ความสัมพันธ์ระหว่างลายผ้าและแบบเสื้อ มีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 4.73 ลายนามธรรม 1 ค่าเฉลี่ยที่สูงที่สุด คือ รูปแบบเสื้อกลุ่ม ตัวนอกยุค 1960 มีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 4.71 กลุ่มศิลปะและแฟชั่น ลายปราสาทมุมสูง 1 ค่าเฉลี่ยที่สูง ที่สุด คือ ความสัมพันธ์ระหว่าง ลายผ้าและแบบเสื้อ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.67 ลายเรขาคณิต 4 ค่าเฉลี่ย ที่สูงที่สุด คือ ความสัมพันธ์ ระหว่างลายผ้าและแบบเสื้อ ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.69 ลายนามธรรม 1 ค่าเฉลี่ยที่สูงที่สุด คือความสัมพันธ์ ระหว่างลายผ้าและแบบเสื้อ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.70

สร้อย ภาณุสุวรรณ (2552 : บทคัดย่อ) การออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ของจังหวัด มหาสารคาม ในบริบทวัฒนธรรมร่วมสมัย มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาระบบการออกแบบลวดลายผ้า ไหมมัดหมี่ในจังหวัดมหาสารคามให้มีความร่วมสมัย ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน การศึกษครั้งนี้ ตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่า การทำความเข้าใจกับบริบทวัฒนธรรมร่วมสมัยในมิติที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบ ลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ในจังหวัดมหาสารคาม น่าจะเป็นแนวทางในการออกแบบให้มีความร่วมสมัยมาก ขึ้น ดำเนินการวิจัยโดยใช้กระบวนการออกแบบลวดลายผ้าพันคอไหมมัดหมี่ สำหรับกลุ่มอาจารย์และ เจ้าหน้าที่ผู้หญิงในมหาวิทยาลัยมหาสารคาม อายุระหว่าง 25 – 35 ปี เป็นกรณีศึกษา เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาประเมินสถานการณ์ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มเป้าหมายมี แนวโน้มที่จะชอบลวดลายที่มีคุณลักษณะดังนี้ มีรูปทรงเรขาคณิต ลวดลายแบบสร้างสรรค์ สีสันที่ชอบ มีทั้งโทนร้อนและโทนเย็น และลักษณะการใช้สีที่ชอบจะใช้สีในลักษณะกลมกลืน และชอบเนื้อผ้าแบบ ผสมผสาน ซึ่งสรุปได้ว่าการออกแบบลวดลายให้ตรงตามความต้องการของกลุ่มเป้าหมายจะนำไปสู่การ พัฒนาอย่างยั่งยืน

บุญญาดา เพิ่มพูล (2553 : 125-128) ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการ ผลิตผ้าไหมแพรวากลุ่มทอผ้าไหมแพรวา ชุมชนภูไทดำ บ้านโนน ตำบลโนน อำเภอดำม่วง จังหวัด กาฬสินธุ์ ผลการศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการผลิตผ้าไหมแพรวากลุ่มทอผ้าไหมแพรวา ทั้ง 3 กลุ่ม ได้แก่ แบบลายดั้งเดิม แบบลายปัจจุบัน และแบบลายสมัยใหม่ พบว่า รูปแบบการถ่ายทอด เป็นการสืบทอดความรู้ภายในชุมชน สมาชิกในชุมชนทุกคนได้คลุกคลีและมีความคุ้นเคยมาตั้งแต่เด็ก

ใช้วิธีสาธิต คือการทอให้ดูเป็นตัวอย่าง การลงมือทำจริง การลองผิดลองถูก และการรวมกลุ่มกันเพื่อคิดลวดลายใหม่ๆ

รมิดา รอดสุข (2553 : บทคัดย่อ) ศึกษาการทอผ้าลวดลายแบบดั้งเดิมของไทยลื้อ กรณีศึกษา ลายผ้าหม่นดำก้าว อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา เพื่อหาแนวทางอนุรักษ์กระบวนการทอผ้าไทลื้อ ลวดลายแบบดั้งเดิม ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการทอผ้าไทลื้อลวดลายแบบดั้งเดิมได้มีการใช้วัสดุที่ทำมาจากธรรมชาติทั้งหมด ได้แก่ ฝ้ายดิบ เป็นวัตถุดิบที่นำมาใช้ในการทำเป็นเส้นด้วย วัสดุที่ใช้ย้อมสี เช่น ดอกไม้ ใบไม้ เปลือกไม้ และรากไม้ เป็นต้น เครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการทอผ้าหม่นลายดำก้าว ได้แก่ กี่ทอผ้า ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งที่เป็นภูมิปัญญาของชาวไทลื้อที่มีการสืบทอดกันมา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กี่ทอผ้าทำมาจากการนำไม้ที่ได้รับการออกแบบและทำให้มีลักษณะรูปร่าง รวมถึงมีขนาดแตกต่างกัน มาประกอบเข้าไว้ด้วยกัน

เนตรชนก ทองเชื้อ (2553 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาการทอและลวดลายผ้า ของชาวลาวโซ่ง ตำบลดอนมะเกลือ อำเภอยางทอง จังหวัดสุพรรณบุรี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวม ภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวลาวโซ่งด้านลวดลายที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ และส่งเสริมให้เป็นสินค้า ท้องถิ่น เพื่อพัฒนาข้อเสนอแนะต่อองค์การบริหารส่วนตำบลดอนมะเกลือ อำเภอยางทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ผลการศึกษาพบว่า ผ้าทอของชาวลาวโซ่ง เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ซึ่งในปัจจุบันเยาวชน หรือลูกหลานไม่นิยมสืบทอดและไม่ได้รับความสนใจในการสืบสานกระบวนการทอผ้า สาเหตุมาจากผ้า ที่มีลักษณะสีเข้มหรือสีดำ ไม่ทันสมัย อีกทั้งมีไว้ในพิธีกรรมของตนเอง จึงไม่นิยมสวมใส่เป็นการทั่วไป ผู้วิจัยได้มีการวิเคราะห์และเก็บข้อมูลโดยการสนทนาเชิงลึก การจัดกลุ่มสนทนาจากผู้มีความรู้ความ ชำนาญ ผู้ที่มีความสนใจในการทอผ้าลาวโซ่ง ผู้ที่มีความรู้ในการทอผ้าทั่วไป และผู้บริหารท้องถิ่น โดยนำกลยุทธ์ ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ส่งเสริมผ้าทอลาวโซ่งอย่างยั่งยืน โดยมีแผนงาน โครงการรองรับ การดำเนินงานในการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีไทยทรงดำที่เกี่ยวข้องกับลวดลายผ้าทอไทยทรงดำ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและลวดลายผ้าของชาวลาวโซ่ง องค์การบริหารส่วนตำบล ดอนมะเกลือ ซึ่งเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีอำนาจหน้าที่ในการบำรุงรักษาศิลปะ จารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น ได้สนับสนุนให้มีการจัดงานอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย ทรงดำทุกปี ร่วมกับแกนนำชุมชน สร้างการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน และนำภูมิปัญญามาต่อยอด โดยการค้นหาความหมาย ความเป็นมาของลวดลายผ้าทอลาวโซ่ง ที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น นำมา เพิ่มเรื่องราวแต่ละลายให้เป็นสินค้าที่น่าสนใจ สร้างจุดเด่นให้กับสินค้าทางวัฒนธรรม รวมถึงนำข้อมูล ลวดลายผ้าลาวโซ่งเหล่านี้ เก็บไว้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในศูนย์วัฒนธรรมชุมชนตำบล และ ส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นที่มาซึ่งความภาคภูมิใจของชุมชนลาวโซ่งต่อไป

วิฒนะ จูทะวิภาต (2555 : บทคัดย่อ) ศึกษาโครงการวิจัย เรื่อง ผ้าทอกับชีวิตคนไทย งานวิจัย นี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาผ้าทอกับชีวิตคนไทย โดยศึกษาประเภทกรรมวิธีผลิตผ้าทอ ลวดลายที่ สำคัญๆ การใช้ผ้าทอในประเทศไทย โดยครอบคลุมในพื้นที่ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ เพื่อประโยชน์ในการออกแบบเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ การ อนุรักษ์และการนำมาใช้ในชีวิตประจำวันในปัจจุบัน ผลการศึกษาพบว่าประเภทของผ้าทอสามารถแบ่ง ได้ 2 ประเภท คือ แบ่งตามวัตถุดิบที่ใช้ในการทอ แบ่งตามกรรมวิธีในการทอ ความละเอียดของ ลวดลาย ความประณีต ความงดงามของลวดลายล้วนได้มาจากกระบวนการถ่ายทอดกันในครอบครัว

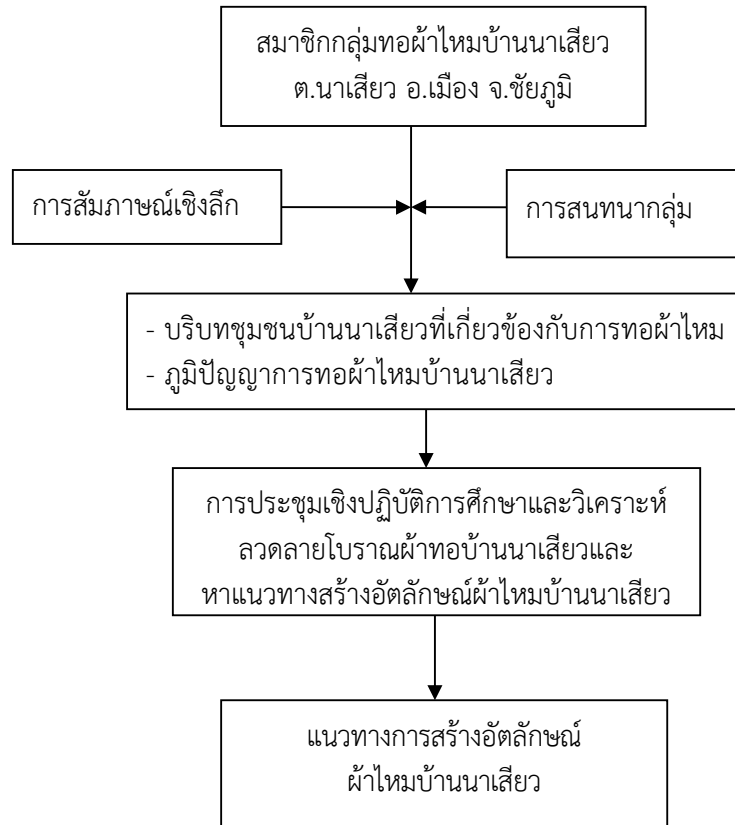
รุ่นต่อรุ่น ตั้งแต่ผู้ทอยังเด็ก ฝีมือและลวดลายการทอจะพัฒนาผ่านประสบการณ์ ระยะเวลาที่เพาะบ่ม โดยผู้ทอเอง จนเกิดอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มทั่วประเทศไทย ผ้าทอมีความสำคัญโดยสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตและสังคมไทยแต่ละภูมิภาค รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย ในปัจจุบันผ้าทอมีประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันด้วยการนำมาตัดเย็บเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มโดยการออกแบบให้เหมาะสมกับยุคสมัย ดังนั้นผ้าทอไทยจึงต้องได้รับการอนุรักษ์ทั้งจากภาครัฐและเอกชน

นภลัย บุญทิม และคณะ (2556 : 51) ศึกษาวิจัยการพัฒนาลวดลายผ้าทอพื้นบ้านใน ตำบลบ้านดัว อำเภอลำสนัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มสตรีสหกรณ์ทอผ้ามีวิธีการทอผ้าในลักษณะการทอฝ้ายกดอก จึงได้มีการรวบรวมข้อมูลรูปแบบของลวดลายที่เกิดจากการทอฝ้ายกดอกในจังหวัดต่างๆ และได้ตัดสินใจเลือกลายดอกจันมาเป็นลายต้นแบบในการพัฒนาลวดลายที่มีชื่อเรียกว่า ดอกจันต่างๆ รวมทั้งนำรูปทรงเรขาคณิต มาเป็นแนวทางในการออกแบบ โดยผสมผสานกับกรรมวิธีในการทอผ้าแบบดั้งเดิม ลักษณะของลวดลายผ้า สีของผ้า และสีของลาย จนได้แบบของผ้าทอลายดอกจันตามที่ต้องการ

การพัฒนาลวดลายผ้าทอพื้นบ้านนั้น ทางกลุ่มต้องการที่จะอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบดั้งเดิมไว้ จึงได้นำฝ้ายมาย้อมตามสีต่างๆ เพื่อใช้เป็นเส้นด้ายในการทอ ด้ายเส้นใหญ่ใช้สำหรับทอผ้าพื้น และด้ายเส้นเล็กสำหรับใช้คัดลายของผ้า สำหรับอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอนั้น เป็นของโบราณที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยนำมาใช้ในการทอลายผ้าที่พัฒนาขึ้น และสมาชิกในกลุ่มได้มีการนำแบบลายผ้าที่พัฒนาไปดำเนินการทอจนได้ผ้าทอลายดอกจันที่เป็นผ้าต้นแบบ 3 สี คือ สีดำ สีแดง และสีบานเย็น

2.5 กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะงานวิจัยเกี่ยวกับลวดลายผ้าทอ ได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาและกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อศึกษาแนวทางการสร้างลายผ้าให้เป็นอัตลักษณ์ของผ้าไหมบ้านนาเสียว ดังภาพประกอบที่ 1

ภาพประกอบที่ 2.1 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย